

לקנות ווהלין

ד"ר מ. י. גיבר, מאיר טובלין, אשר ריז:
טורצ'ין – חתך של עיירה עד לשואה

יעקב בן-אמתי: מדוע לא היו פרעות ביהודי לוצק
שעייה שיכאטוב: יהודים לא הלכו „כצאן לטבח“
עזריאל אורי על יצחק למדן

שלום גולני: אלכסנדריה – יומן השואה
חיים דן: פרקי קלוסובה

נח עירוני, מרדכי בונה על שמואל רוזנהק
ליאו צ'קוור: טניה, רעייתי
אברהם גל: תודעת השואה בבתי הספר

שירים: אמיר גלבוע, עמנואל פולאק
באיגוד העולמי של יוצאי ווהלין; בארגונים

נ. ל., מי ומה בילקוט, 2

קהילות

- ד"ר מרדכי י. גיבר, הגלריה שלי, 4
מאיר טובלין, היה זה רק אתמול, 7
אשר ריז, יהודים בעיירה, 9
יעקב בן-אמתי, מדוע לא היו פרעות ביהודי לוצק?, 10
אליהו מנדל, בית-כנסת עתיק ויידיש על בולים בוהלין, 13
יוסף פרברי, על הקשר שבין יהודי ברודי לוהלין, 14
שלום גולני, אלכסנדריה / יומן השואה, 16

מישקף ספרותי

- עמנואל פולאק, בלדה על מת לוחם וידידיו החיים, 22
חיים דן, פרקי קלוסובה, 24
אמיר גלבווע, באי-היכלים (שיר), 29
עזריאל אורי, יצחק למדן, 30
שעיה שיכאטוב, יהודים לא הלכו „כצאן לטבח“, 32
נתן סובל, הבו מדליה לזכר יהדות ווהלין, 33

אישים

- נח עירוני, שמואל רוזנהק — ראשית דרכו בוהלין, 34
מרדכי בונה, מחנך, מנהיג, אדם, 36
ליאו צ'קוור, טניה רעייתי, 37
א. מנדל, ד"ר יעקב חסיס, 39
אליעזר ברקאי, חגי בן-דוד, 39
אידה, סימה בוקימר, 40

בארגונים

- אברהם גל, תודעת השואה בבתי-הספר, 41
טוביה ויסברוט, הנצחת קהילת קובל, 42
חנוכת חדר אוסטראה בהיכל. ח. פ., 42
חנוכת חדר האשט בהיכל, זאב אפטר, 43
באיגוד העולמי של יוצאי ווהלין, ח. פינקל, 44

העורך: נתן ליבנה

כתבי יד לשלוח לפי ת. ד. 2180 רמת-גן, ישראל

ספרות השואה, על חייהם ומותם של יהודי ווהלין ואוקראינה, חיי נדונים למוות, מות קדושים ומות גיבורים — עשירה ורחבה מאד. רבת-זכרונות וסיפורים אוטנטיים על הוצאות להורג של מאות ואלפים ב-

נ.ל. / כו ונוה בילקוט

צוותא, על קברות אחים ועל עינויים ויסורי גיהנם שלפני הוצאה להורג — ומאידך גיסא, מלחמת גבורה של פרטיזנים, מעטים מאד נגד רבים וחזקים מאד. תרמו לכך הרבה בלי ספק, ספרי היזכור הרבים, כבדיה-משקל ועשירי-התכן אשר הוציאו לאור, במאמצים רבים, אנשי הקהילות שעלו ארצה או היגרו לארצות אחרות שנים לפני השואה או שהספיקו להימלט בעוד מועד, זמן מועט לפני השואה. ולא נשאר להיסטוריונים החוקרים תקופה זו אלא לשאוב מלא חופניים.

אולם „מגרעת“ כלשהי מורגשת בספרות זו למרות הכל: היעדר יומן-שואה אוטנטי, ש-נרשם ממש בתאריכים מסויימים והמבטא לפיכך נאמנה את הרגשות ומחשבות כותבו, ביום בו התרחש מאורע זה או אחר ממש. יומן — ולו של נער או תלמיד. דוגמת היומן של דויד רובינוביץ' מסביבות קיאלץ, של דויד שראקוביאק מגיטו לודז', וכן יומנים מגיטו ורשה, ווילנה שנתגלו, ועוד. שכן יש להבדיל בין כמו-יומנים ליומנים ממש.

והנה — יום אחד נתקבל ב-מערכת הילקוט יומן כזה. כותבו — תלמיד, בוגר תיכון מהעיירה אלכסנדריה, עם תחילת השו-

אה, והחי, מאז שנות החמישים, בבאר טוביה הקטנה שליד רחובות. ולמה לא עשה זה שימוש ביומנו עד כה? — מטעם פשוט: ארגון עולי אלכסנדריה בישראל „שריין“ אותו בשביל ספר אלכסנדריה שעמד להוציא לאור ו-אשר לא הופיע, משום-מה, עד היום הזה. אמנם, מבטיחים ראשי הארגון בישראל להוציא את הספר לקראת השנה החדשה, תשל"א, הבעל"ט. מערכת הילקוט תשתדל לעזור להם במשימתם. קרא פרק ראשון מהיומן בילקוט זה.

טורצ'ין — עיירה ווהלינית קטנה אף היא אך עשירה ברוח במשך דורות רבים. דור דור ואישיו, רבניו ופרנסיו ואנשים טובי-לב, רחמנים בני-רחמנים. אנשים ונשים. והנוער הציוני ה-נלהב. השוחר דעת ונכסף לחוץ-גן אדמות ארץ אבות. כיום אנו יודעים שרוב הניצולים מצרפני השואה וכמעט כל בני הנוער שניצלו — הודות לרעיון הציוני ניצלו. שלא נתן בליבם מנוח, עד שיעלו ארצה. וכך ניצלו.

יש אומרים „כל העיירות דור-מות“. ולא היא. כשם שאין קלסתר פניו של אדם דומה ל-רעהו. עיירה עיירה בוהלין וה-מיוחדות שבה. ויהודי טורצ'ין הצטיינו כל השנים בלב היהודי החם שבקרבתם. במידת הכנסת אורחים. בקיימם תמיד „וחי אחיך עמך“. וכאמור — בשאיפה בלתי פוסקת ללמוד ולדעת. המדובר בבני נוער של כמה וכמה דורות ולא רק בדור אח-רון בלבד, זה הציוני, שלפני השואה. אנו מביאים כאן את טורצ'ין „חלק א“, מראשית ה-מאה ועד שנות השלושים. כימי אנוש. כפי שראוה יוצאי טורצ'ין המתגוררים עכשיו במדינת ניו-יורק. מצווה עלינו לספר ב-

יהודי כל עיירה ועיירה לחוד, שעם אבדן כל אחת מהן אבד עולם מלא.

ובהקשר לאמור לעיל, על בני הנוער שניצלו הודות לרעיון הציוני שדחפם לחלוציות ולעליה — אין טוב מאשר להמחיש זאת בהעלאת זכר קיבוץ ההכשרה הווהליני — קלוסובה. הפופר-לארית שבנקודות ההכשרה ה-חלוציות שבוהלין. המספר, חיים דן, היה מזכיר הקיבוץ ומחשובי התורמים לחלוציות בחבל ארץ זה וניכרים דברים של הרגשה כנה, ודברים היוצאים מן הלב, וכו'. לתשומת ליבם של כל ה-קלוסובאים שבינינו.

ועל עוד קהילות בילקוט זה: על לובומיל שהתפרסמה בזמן בבול בית הכנסת הגדול ש-בעיירה, מטעם שלטונות הכיבוש האוסטרו-גרמניים בשלהי מלחמת העולם הראשונה — ובכתב-בית בידיש על גבי הבולים.

על לויצק העיר, שיצאו לה מוניטין בהיעדר פרעות בהימיו שלטון הכנופיות האוקראיניות המרובות על אדמת ווהלין — לפני יובל שנים. מדוע לא היו בה פרעות ביהודים — על כך חלוקות הדעות. חבר מערכת ה-ילקוט, יעקב בן-אמתי, מנסה להסביר זאת בדרך משלו. אם אמנם נכונים הדברים, ולו במקצת, — הרי הם משמשים פתח למחקר חשוב בנדון. כי עיר ווהלינית שלא היו בה פרעות ביהודים בימים ההם — אל יהא הדבר קל בעיניך.

כדאי אולי להיעזר באי-אלה מספרים על הפרעות ביהודי אוקראינה בכללה, בשנים 1918—1922 בכדי לעמוד על גודל השואה: בשנים אלו, נערכו כ-1400 פוג-רומים ביהודים ב-530 ערים, עיירות וכפרים. בפרעות אלו נרצחו קרוב ל-100 אלף יהודים; כמספר הזה של יהודים מתו

אור — ודברי הערכה קצרים של מר מרדכי בונה, יבדל"א.

טניה צ'קוור ז"ל היתה הפופולארית שבנשים שבינינו. יצא או לה מוניטין גם מעבר לחוגים הווהליניים שלנו. היא נתפרסמה בחייה כעסקנית ציבורית מסורה ונאמנה, כקריינית מחוננת, חובבת תיאטרון, נדבנית, ובסוף ימיה גם כאשת-עט רצינית. היא נתפרסמה, לדאבון לבם של כל מכריה וידידיה, גם במותה הטרגי. דבר הירצחה המקרי היכה גלים בקרב חוגים רחבים בישראל ובארה"ב. שכן טניה היתה אהובה על כולנו. רבים ראוה — והללוה.

באיגוד העולמי של יהודי ווהלין השאירה אחריה במותה חלל ריק. ואין זו מליצה, שכן חברה אחרת במקומה עדיין אין; חברי מערכת הילקוט בודאי שמבכים את מותה, כי מי יעשה כעת את המלאכה המרובה שהיא עשתה ועוד התכוננה לעשות — בחומר וברוח?

תקופות של מלחמות ולאחריהן היו מאז ומעולם זמנים של טירוף. של חממה לאנשי הפקר. טניה, שבמשך חמישים שנות חייה ראתה מלחמות ושפיכת דמים הרבה ואף ניסתה לתת ביטוי לכך במקרא וכתובה — נפלה בעצמה קרבן להפקרות פושה שכה גינתה ופחדה מפניה. ולא הבאנו עליה אלא את דברי בעלה, מר ליאו צ'קוור, כי כל המוסיף — גורע.

קול דמי אחים זועקים אלינו מתוכו. זו דרך בן-ווהלין בשירה — בנכר.

אמיר גלבווע הוא בלי ספק גדול משוררי עברית ויידיש שבין יוצאי ווהלין החיים עמנו כיום הזה. אם כן — למה להאריך? קרא שיר קטן של משורר גדול.

שמואל רוזנהק ז"ל היה אישיות ציונית פופולארית בווהלין שבפולין בתקופה שבין שתי מלחמות העולם. בהחייאת הלשון העברית בפי העם בגולה ראה חוק בל יעבור ותנאי ראשוני לשיבת ציון, פשוטו כמשמעו. אפשר שלא תהא זו גוזמא לומר, שבדומה לאליעזר בן-יהודה בארץ, היה הוא מחייה השפה בווהלין. תלמידיו הרבים אהבוהו והעריצוהו על כך; הורים כבדוהו והוקירוהו והנוער הצעיר ניהחלוצי ראה בו מגשים לוחם. ואכן, בתור כזה הוא קנה את עולמו.

בחוברת 28 של הילקוט לא הספקנו להעריך את אישיותו, אלא בראשי פרקים בלבד; ה ידיעה המעציבה על מותו נתקבלה כאשר החוברת היתה כבר במכבש הדפוס. בקשנו מידידיו תלמידיו לכתוב עליו, ככל שידם (וזכרונם) משיגים. אלה לא הכזיבונו. אלא שקצר המצע מלהשתרע — ועם הכותבים הרבים ה סליחה. הפעם נביא מדבריהם עליו של שנים מידידיו הותיקים: מעזבונו הספרותי של נח עירוני ז"ל, אשר טרם ראה

ממגיפות. נתאלמנו כ-100 אלף נשים ונתייתמו כ-200 אלף ילדים יהודים. 90% של הפרעות נערכו בערים הגדולות יותר. דרך אגב: מאמר זה אנא, לשייד ל מחזור המאמרים על פרעות 1919, שהתחלנו לפרסם בשתי החוברות הקודמות של הילקוט.

וקהילת ברודי. תשאל מה עניין שמיטה, וכו', והרי ברודי בגליציה היתה, אלא שכותב ה מאמר, אשר נהירים לו שבילי ברודי והקשר ההדוק בזמנו שבין יהודיה ליהודי ווהלין, סבור אחרת. לדעתו לא ינקה ברודי אלא מערי ועיירות ווהלין ומכאן אף גדולתה. „...שבראד מלאה בני תורה כגן השם ש הוא מלא פירות טובים...“ כתב עליה ש. י. עגנון ב„הכנסת כלה“ (עמ' תס"ח) — וכי מנין באו אליה בני-תורה הרבה אם לא מווהלין שגנבו גבול ויצאו אליה לדרור, מרוסיה הצארית ה צרה? (כמשתמע מדברי בעל ה מאמר). בהזדמנות אחרת כותב עגנון (אל ש. ז. שוקן, פ' כי תצא תר"ץ): „...בשבת הייתי בבראד ושמחתי לראות את עיר מושבו של ר' יודיל חסיד ז"ל. הלכתי שם כמו בתוך ביתי...“ אכן, גם יהודי ווהלין, שהצליחו בזמנו לחמוק לברודי, הלכו שם, בתמיכת יהודי העיר, כמו בתוך ביתם.

ואי-אלו מלים על השירים ה מתפרסמים בחוברת זו. עמנו אל פולאק, יליד זסלאב שב ווהלין, הוא סופר ומשורר יהודי בארה"ב, הכותב אנגלית, והוא נמנה באחרונה עם חברי מערכת הילקוט. שיר זה נכתב על-ידו במיוחד בשביל הילקוט. אפשר ש מרובים בו המיסטיציזם והסתום על העומד, אך מלותיו ברורות.

קהילות

עיריה ושמה טורצ'ין

ד"ר מרדכי י. גיבר

הגלריה שלי

לפי האנציקלופדיה היהודית-רוסית חיו בטורצ'ין בשנת 1765 640 יהודים; ב־1847 נמנו 1747 נפשות יהודיות וב־1897 — 2629 יהודים מתוך אוכלוסיה כללית של 4500 נפשות.

העיריה שכנה על שטח הררי קמעא. שני נחלים זורמים לאורכה. מוצאם ממעינות במערב ומיוזגם לזרם אחד במזרח, ליד הטחנה שנמשך עד בואך לוצק, שם נפל לתוך הסטיר. בצד צפון היו שני שפכי מים גדולים: הליי (לוג) והלוג'וק.

הרחוב הראשי היה — הכביש, למעלה מוויירסטא לאורך העיריה. באמצעותו — רחוב ארוך שהוביל עד לבית העלמין היהודי. גם רחוב זה צלבו רחובות וסימטאות צרדיים. השוק, החנויות וכו' היו בלב העיריה.

עיקר פרנסתם של היהודים מסחר ביבול שדה ויער — תבואה ועצים, אשר יוצאו בעגלות לרכבת שהובילה ללוצק ולרוז'ישץ'. ובעלי מלאכה שונים: חייטים, סנדלרים, נגרים, בנאים, נפחים ועוד ועוד. והחנויות, מכל המינים, בהן בעלות ממדים — סיפקו את כל צרכי האוכלוסים בעיריה ובסביבה.

החיים היהודיים בעיריה, כבכל שאר עיירות ווהלין, התרכזו מסביב לבית הכנסת ובית המדרש. עשרה בתי כנסת היו בטורצ'ין וגאוות יהודיה על בית-הכנסת הגדול, שבמרכז העיר. הרבה מאד סכנות ארבו לבית-הכנסת זה, החל מהשריפה הגדולה, מלחה"ע הראשונה וכו' — ומכולן יצא בשלום, עד שקפצה עליו אימת השואה הנאצית והוא נהרס בידי הגרמנים והאוקראינים.

היו ימים טובים בעיריה, בהם שופץ בית הכנסת; צבעים יראי ד' צבעו תקרתו וכתליו בציורים אמנותיים ופסוקי תפילות; נתלו גברשות יקרות, הוקף גן מואר בפנסים, שהוסיף שמחה ויקר לחופות שנערכו בו. וכמובן חזן שהובא ממרחקים, מקהלת נערים מצויינת. ובמשך שנים נהרו זקן ונער לשמוע אל הרינה ואל התפילה — והנאתם שלמה. לא הרחק, ליד הנחל — בית המדרש הטריסקאי בנוי לבנים. לאחר מכן גם הלוצקאי. בעיריה, מסביב לבית-המדרש הגדול, בית התפילה האוליקאי, הקארליני. ובין ה"שכונות" — הוולדאווקי, הנוסכיווי, הצ'ורטקובי והסאדיגורי — בעל העבר העשיר והרבגוני.

וכמובן החיים החברתיים בעיריה, שונים במשך תקופות ודורות; תנועת ההשכלה, שהחדירה קרני אורה; ראשוני "חובבי ציון" בעיריה ולבסוף — הנוער הציוני והחלוצי.

זהי העיריה וזהו הרקע — לגלריית הטיפוסים שלי העשירה והרבגונית. אין הם עשויים שווה, לא גלופים בעץ ולא חצובים באבן. אף תמונותיהם אינן מרובות ואינן מקשטות כתלי — ואף-על-פי-כן אני רואם לעתים מזומנות. לפעמים בחלום ועוד יותר בהקיץ.

והמנהל החדש אריאף, מורה כהלכה, אשר איר-גן שיעורי ערב בביתו למוכשרים, ללא תשלום, בהם לימד פסיקה, כימיה וכדומה. והחברים שלי בימים ההם, והבנות... הינה אלו שהוסיפו טעם לחיינו: באסקה (בתיה) שטיינברג, אשר יופיה שבה לב כלנו; טובת הלב, המחייכת תמיד והיפהפיה מרים וויינשטיין; אלקה מאהל בעלת הצמות הארוכות, העיניים הגדולות והיפות וא-שר חינה ויופיה היהודיים הזכירו את הבנות היפות שבספר התנ"ך.

אברהם'לה שטיינברג, בחור יקר ומוכשר, נעלם בעת מלחמת העולם הראשונה.

החוג הספרותי, עליו אני גאה עד היום הזה, היתה זו תנועה שעוררה בנו רגשי אהבה לעם ואדם, לחכמה ודעת. ממנו יצאו אלה שי ייסדו את ביה"ס, את החוג הדרמטי, הספרותי ורוב המוסדות הלאומיים-סוציאליים בעיירה. מה יקרתם לי החוגים הספרותיים — השיעורים, הרבים המוסיקליים...

פרויקה שפראך, לומד בברן שבשווייץ, בא, שם בחוגים אקדמאיים וסופרים. בדיחה ש-מספר עליו הסופר דוד איינהורן מהימים ההם: "בחוג שלנו היו הח"ח שווייגר (שתקן) שלא סגר את פיו ופרויקה שפראך (לשון) — השקט תמיד כיונה"... מוסיף עליו פרטים חברו שייקע ווייסברג: "1914, המלחמה, אני בא לסורצ'ין והנה — שייקה, הוא מנהל עבודה תרבותית-ידישסטית נלהבת, החזית מתקרבת, יהודים פליטים מגיעים מכל העירות מסביב, מצוקה, ועדות-עזרה, עושים למעלה מהכוחות, בקיץ 1915 — מגיפת חולירע בין הפליטים, אנשים נופלים כזבובים, בראש התחנה הסניטרית ה-סטודנט לרפואה פרויקה, אנו, קבוצה קטנה בת 15 איש מוסרים נפשנו למען הצלה, ימים כלילות, הצלנו למעלה מ-60 אנשים, פרויקה נוסע לפראג לגמור לימודיו, חוזר ב-1918, פעיל בליגה לתרבות בקיאב, בעל עמדה ב-"בונד" בשנות השלושים, אחד מעורכי ה"עמעס", נלקח שם ל"טיהור" ב-1937, אח"כ נפוצה שמור עה שכאילו הוא חי עדיין, שמועה שלא הצלחנו לעולם לוודא".

דוד שפראך, אחיו של פרויקה, גמר תיכון בלובלין, הלך לוורשה, מבאי ביתו של יצחק

לא קל לי לבחור תקופה, רובע, דמויות, בבואי להציג רק אחדים מהם. הרי היה כל פרט עולם בפני עצמו, בעל אופי וגוון וכן מיוחד, אולם מכיוון שלי מוכרת במיוחד התקופה שמראשית שנות ה-19 ועד למלחמת העולם הראשונה, טבעי שאדלה ברגע זה דמויות מאז, מבין הראשונים.

כבר אז היו אנשים בעיירה ש"פרצו את החומות" וכאמור, תקופה תקופה ו"לוחמיה", מבין ראשוני "חובבי ציון": ישראל שטיינברג, ישראל וייסנברג, משה קופרמן, אבא סלצר ור-בים אחרים. ודור שני של מגשימים יותר: פנ-חס ליברמן, יוסל טובלין, אברהם בוימל וכו' וכו', והנה, קדוש ציוני ראשון בעיירה —

חיים לייב משרת, בחור כשרוני ויפהפה, חבר נלהב בתנועת פועלי ציון, באסיפה במח-תרת בימים ההם ברוז'ישץ' הוא נרדף ע"י שוטרים-פרשים, סופג מכות-רצח, הפוגעות ב-ריאותיו ומת באביב ימיו בגיל 19, עליו פסקתי תמיד בפני זקני העיירה ע"ה, שהיו מבאי-ביתי: הנה כי כן אפשר להיות יהודי טוב — בגילוי ראש...

שוחרי החופש, הם קמו בעיירה עוד בימי המלחמה הרוסית-יפאנית, אסיפות-מחתרת ב-חורשת סמוליו או בביתו של חיים אברהם ווידרודר, הסיסמה: "ללכת להמונים", ואכן, מפ-צים ידע, אחד מלמד את השני, בביתו של קולצ'נסקי נאסרים 18 צעירים, ביניהם: יענקל גלפרסון, בן-ציון הוכמן, שמואל טננבוים, אביג-דור יוז ועוד, מובלים במשמר ללויצק, משוחר-רים לאחר מהלומות כבדות והשתדלות מיגעת של ר' חיים גרשנזון.

תקופת התרבות והאמנות, 1906, קם דור חדש, הנוער של אז, מקימים בעיירה בית-ספר ומלמדים ילדי-עניים ללא תשלום, מדר-בנים את ד"ר ביילין להוציא רשיון לביה"ס, כל הצגות החוג הדרמטי בעיירה — לטובת ביה"ס, ד"ר ביילין נדבק באש הנעורים והוא פועל גדולות בעיירה בשטח החינוך ובשטחים אחרים, בעזרת חשובי בעה"ב בעיירה מגיע ביה"ס לרמה, זוכרים את המורים לרוסית המנהל מור ורעיתו והמורים לעברית שטרן, קליינר ווס-ליאנסקי? מה אהבנו את שיעורי התנ"ך שלהם!

ה"ש"ו ב"ס. כולם היו יהודים בני-אורין ר' שליח-ציבור. תפילתו העריבה של לייזר (אלי-עזר) השוחט עדיין מצלצלת באוזני; ר' אהרן שוחט — בעל תפילה נדיר ויהודי פיקח, עסק כל ימיו בענייני צדקה. עם הלמדנים המופלגים נמנו: יחזקאל שוחט, יחזקאל גלאזר, עדין-נפש ובעל מידות טובות. עליו נאמר „איהו חכם". וכן יחיאל שוחט וברל שוחט שרוב עיסוקם כל הימים היה תלמוד תורה. בעלי-תפילה שה-עיריה נתברכה בהם ממש — ר' לייב מייקלר, „הלבן" ור' בנימין מנדל, שהתפלל בביהכ"נ הגדול. יהודי „בלי מרה".

אבא מנחם מנדל'ס. כל ימיו ולילותיו היו עתים לתורה, למרות מחלת עיניו. ניבא מראש את השואה. תפילתו לא לראות באסון עמו נתקבלה במרומים. נפטר לפני פלישת ה-נאצים מרוב דאגה לעומד לבוא. ר' אייזיק גולדוור, ברה-אורין בבית המדרש דטריסק.

מלמדים. העיירה היתה עשירה במלמדים בעלי שיעור-קומה. ישראל-יחיאל, מלמד דר-דקי בעל זקן לבן וגבות לבנות מהן הציצו עיניים פקחיות להפליא. מחסידי קארלין; וכן ה-„טראויצער" ויצחק יהודה. חומש ורש"י לימדו אלתר קוניבר'ס, נחמיה, מרדכי יוסל, ועוד ועוד. יהודים שתרמו הרבה לחינוך הדור. מלמדי הגמרא — זיינוולה, השקט, הצנום וה-תלמיד-חכם; ישראל השחור, מבית שמאי אך בעל חוש פדגוגי מופלא, איציקל הרשקה'ס ר' רבים אחרים. ועל כולם — ר' אידל ספקטור, מטמתיקאי עילאי ובעל „ראש פתוח". לא רק על ידיעותינו בתורת היהדות עלינו תלמידיו, להודות לו.

יהודים עממיים מצויינים. משה יחי-אליס, במשך הרבה שנים הסטארוסטו (מוכתר) בעיירה. מחסידי סאדיגור; שמואל גינס-ברג ה-„קופרניק" של העיירה, אנציקלופדיה מהלכת; חיים גרשנזון, ידידם של זקן ונער, בעל ידיעות מרובות ופשוט בהליכותיו. לא תמצא בו מגרעת; אליהו טובלין, מחשובי בעלי-הבתים. איש ציבור, עוסק בצרכי הקהל ותומך בנצרכים כל ימיו; עוזר טובלין, כמותו כאחיו אליהו; יצחק יוז, מחסידי גור. ירא שמים ובעל-לב. נדיר באופיו הטוב; ישראל שטיינברג, מושך

לייב פרץ שם. מחסידי הנלהבים. לומד לשונות באוניברסיטת פטרבורג. הוא ושצ'ופק — מנ-היגי ה-„בונד" בקיאב. עלה לגדולה אחרי כן במוסקבה...

גרישא לרנר. חולמני. כשרוני. זוכר אני את שירו היפה על הצעיר היהודי שירה בסוהר בלוצק... את מחזהו המרשים שכתב. מת משחפת. שלמה לרנר. נוסע לאודסה. בצבא הרוסי — עד למהפכה באוקטובר. בעל דרגה גבוהה בצבא האדום.

זליג רובינשטיין. חוקר. מדען. איש חב-רה ועסקן. מילא תפקידים חשובים בבריה"מ, אולי עד היום הזה.

אריאף. מנהל ביה"ס. מוכשר כשד. חברו של בר בורוכוב. מייסדים יחד ב"ס יהודי מקצועי. נרצח בידי הפטליורים.

אנו עוזבים את שנות המלחמה וחוזרים לימים הטובים ההם.

הרב ר' אלעזר (לוזרל) זצ"ל. סי-פורים רבים התהלכו על מעשי המופתים שלו. תומך עניים ואביונים. בעל השקפה נרחבת על יהודים ויהדות. העדיף מעשים טובים על אדיר-קות. גיחם יהודים כפריים על שאין ביכולתם להתפלל במניין תמיד, בהבטיחו להם שלסעוד את לבו של הלך רעב שקול כנגד הרבה מצוות, ומצוות הכנסת אורחים — אין למעלה הימנה. בטוחני, שכיום היה פוסק מיהו יהודי בצורה מקורית משלו.

הרב ר' מנשה חיים זצ"ל. ראה דבריו של אשר ריו עליו להלן. כדאי אולי להוסיף, שרבים היו מוכנים להקריב עצמם למענו. היה מקובל על הכל. תקיעות השופר שלו ואופן אמירתו „למנצח" אין לשכוח עד היום הזה.

ר' משה גאס. למדן מופלג. מבית עני אך מתמיד בלימודיו למרות הכל. מוסמך לרבנות ומובא לארה"ב לכהן כרב, אך הוא בוחר להיות שו"ב. יהודי חכם. בעל השקפה פרוגרסיבית על חיי היהודים בארה"ב.

ר' משה שורין. בא לארה"ב כמשולח מ-טעם ישיבה גדולה. לאחר מאמצים רבים הוא מביא לשם את 4 בנותיו ו-3 בנים. כולם רבנים ותופסים מקום-כבוד בקרב היהדות האורתודוכ-סית בארה"ב.

נשותינו הצדקניות. חיינה, מוכרת הר תפוחים הקשישה. בעצמה עניה מרודה היתה ולא דאגה כל ימיה אלא לאחרים.

הני ריבצי איצה-מוטלס. נפש כשרה, התחלקה חלק כחלק עם עניי העיירה. סבתי שרה קיוויכה. דאגה לכל הילדות בעיירה, ושלא יחסר להן חלילה ה"איכעלע". היתה מחלקת עוגות דבש לחברה קדישא בשמחת תורה. בית פתוח לכל דכפין ורעב, היה ביתה של לאה של יהושע נפח. וכך גם נהגה צ'רני של דויד אהרן. טויבה-ברכה היתה אוספת ומספקת חלות לשבת לכל דצריך. איטה הגבאית, ה"בעטערין", היתה מקבצת נדבות בשביל אחרים.

אפשר שהקורא ימצא כאן שמות בלבד, כמובן, והריני מבקש בזה סליחתו. לגבי ידיים הם אנשים חיים. מעטים מעשרות ומאות הטי-פוסים השמורים עמי בגלריית האישים שלי. אנשים שאיכסו עיירה יהודית במשך דורות וחיו חיהם היהודיים בטהרה. יש, ולפתע הם חודרים וממלאים את חדרי בתי מבלי שאפתח חלון ודלת. את כל העיירה על בתיה מביאים הם איתם אלי. אני שמח בשמחתם. מצר ב"צערם. משוחח איתם שיחת חולין ומקשיב למלים דרבנן שלהם. אני אחד מהם.

בעט סופר. בעל נטיות לאמנות. "תורה וסחורה ומגפיים מבריקים"; ר' אבא בנימין-הירש — יהודי פאטריארכלי, בעל הדרת פנים, חסיד קארליני משמח בשמחות; לייבוש ריו, בעל כשרון נדיר לספר סיפורי מעשיות.

יהודים עמלים. יוחף בעל-העגלה. עני, פשוט וטוב לב. לא יחזור בליל שבת מביהכ"נ בלי אורח לשבת. ואכן, יש אומרים שהרגישו אצלו, אורחיו לשבת, יותר בנוח מאשר אצל אמידים ממנו. היה מפטם בכל ימות השנה עגל או סייה, בכדי לקנות במחירו. "אתה הראית" ולחלק פסוקים לנכבדי העיירה. ולא פעם שכח את עצמו... ודרך אגב: שתי בנותיו טויבה ורייזל הצטיינו בלימודים והמשיכו ללמוד בנכר.

שלמה הבנאי. יהודי עמל. בשמחת תורה היה מטפס על גגות בתי הכנסת וזרק תפוחים לילדים בשמחו אותם בתעלוליו.

לייבוש שלום אייזיק. יהודי קבצן. היה סובב בעיירות ומספר בדיחות. מעין הרשלה מאוסטרופולי של טורצ'ין. פעם בא לטכס ברית-מילה אצל מרדכי לייבוש סלצר. יהודים סועדים לבם, שותים לחיים ושמחים. ביני-לביני — ולייבוש איננו. מחפשים ומוצאים אותו ישן בחדר צדדי. מעירים אותו והוא מסרב לקום. "תנו לישון, יהודים. אחכה כבר כאן עד לחגיגת הבר-מצווה".

היה זה רק אתמול

מאיר טובלין

היער סמיליו עם ארניו הענקיים. הנחל הזורם לרגלי ביתנו. הגשר המשופע אשר בקרבתו היינו קוטפים קני-סוף לחג השבועות והעיירה — קטנה, אך הומה חיים. יהודים סוחרים, חנוונים, בעל-מלאכה, דלפנים במחילה מכבודם, אך עשירים ברוח. כפי שהם הבינו זאת. בתי מדרש, תלמודי-תורה, קופת גמ"ח, מעות חיטין לפסח, ימי חג מרנגנים את הלב, רביים, חסידים, שמחה ועצבות. חיים. מקווים. בוטחים בכל-יכול... עיירה — מדינה שלמה בועיר-אנפין.

הנוער. זהב בלי מירכאות. מוגבל במצבו

עיירה יהודית ככל שאר העיירות בוהלין. טורטשין. כשלעצמה, ולאחרים — לא כלום. במפת העולם פחות מנקודה. אולי גם זה לא. תאמר: כל העיירות דומות. והרי גם סיפרו גם סיפרו עליהן. תבן אתה מכניס לעפריים? אך מה ממני יהלוך. הנה אני מתבודד בפנינת נוף רוגע. עוצם עיני — ומעביר לנגדן את העיירה על אנשיה. האמנם, יום אתמול הוא זה שחלף ואיננו? והרי הכל חי, חי...

ימים שטופי שמש. שמים כחולים. עיירה טובלה בים של ירק. אחו מדשיא. שדות דגן וחיטה. שעורה ושיבולת שועל. גני פרי וירקות.

אני ותוה: כלום לא עלה הוא על כולם?

ומנדל זה — כשחקן ב"בן הכפר", ב"מוטקה גנב" וכ' וכ' — שחקן בעל שיעור קומה! או כבמאי, עם המצאותיו, שרק אצל במאים גדולים יכולים לראות אחרי כן כדוגמתן...

או — יצחק סגל. איננו מן הקופצים בראש. אך בתפקיד דרמטי, כזה עם "מלעות" — מי ישווה לו? הנה מצלצלות באזני קריאות היאוש שלו ב"אל נקמות", כאשר נודע לו שספר התורה לא שמר את בתו היחידה מחטא. מחאה, יאוש, אכזבה, יסורי-אב ורגשות אשם — הכל יחד מובע בכוח-איתנים. איפה למדת כל זאת, איציק?

הירשל פל. יפה תואר, זריז. שוחה בים הספרות העולמית ועושה כבתוך שלו. מסביר לנו את הפילוסופיה של יפי החיים ב"תאס". פותח לפנינו שערים בפילוסופיה, בספרות הקלאסית ובספרותנו אנו. הורס את האופקים הטורציניים הצרים ומוציאנו למרחב, לעולם הספרות, האמנות והמחשבה.

וכיצד הוא סינגר במשפטים ספרותיים. הוא ידע לצלול לתוך נבכי-לב נידחים ונדכ-אים. הגיש לך צדקת-חלכאים כעל גבי צלחת... הנה הוא קורא קריאה אמנותית. "צרור עצמות" — שיר על פרעות בישראל. "אלהים בשמים, רצית עולות — הא, זול!" קולו כאילו חנוק, שקט אך הקירות רועדים ואתם — כל-כלך... וכ' וכ'. קומיקאים — ואסתטים. אינטליגנ-טים — ועדיני נפש. סופרים ומשוררים. מבקרים ומרצים. חלוצים...

התנועה הציונית-חלוצית בעיירה היא פרק בפני עצמו, כמובן. הפרק היפה ביותר בסיפור-הנוער בעיירה. הנהירה לקיבוצי הכשרה, לקלוסובה ונקודות אחרות כדי לעלות ארצה. "אנו עולים ושרים, אנו שרים ובונים". חלום שמעטים זכו להגשימו ורבים לא זכו להגשימו...

אני ממשיך בחזיונותי. רואה אני את בני הנוער אחד אחד וכה עד שאני מגיע מהם — אחורה. אל דור ההורים, אל השרשים. אף הם פרק עשיר ורבגוני. פרק בפני עצמו. ועוד ידובר בם.

הכלכלי, בחינוך, בתרבות — פורץ הוא מד' אמותיו הצרות כשהוא שואף ללמוד ולדעת, לבנות וליצור. שני זרמים אדירים, כרוחות סערה שטפו בזמנו ערים ועיירות במזרח אירופה. השנים — לאחר מלחמת העולם הרא-שונה. זרם אחד — ההתעוררות הלאומית עם הצהרת בלפור; זרם שני — המהפכה הרוסית הגדולה והתקוות הרבות שעוררה בקרב חלק גדול של הנוער היהודי.

בתחילה — עדיין מקויים שבת אחים גם יחד. ההבדל אינו חריף עדיין. קוראים, לומדים יחד, מתווכחים. רוכשים ספרית משותפת. כל פרוטה תירצה. ערבי קריאה. משפטים ספרו-תיים. מקטרגים ומסנגרים. בחום. בהתלהבות. בידע רב.

לאט לאט נוצרות האידאולוגיות. נוצרים חוגים. ימין — שמאל. פעולה ציונית. בית-ספר תרבות, תחית השפה העברית ומאידך גיסא — שלטון הפרולטאריון ובי"ס עממי בשפת יידיש. ה"אבנים בדרך" מצד הממשלה הפולנית — גדולות. מכשילות. אך מה הן לעומת התלהבות-נעורים, עקשנות גואשת והכרה לא-רמית הפורצת כלהבה...

הנה-הנם חברי וחברות, מהימים ההם. רוצה-לומר: מאתמול. מוכשרים. אידיאליסטים. עם חוש מפותח ליופי. לאסתטיקה. לפיוט. חובבים את הספר הטוב. את השיר היפה. מוסיקה. תיאטרון. ספרות יידיש ועברית והספרות העול-מית. הולכים ברגל ללוצק כדי לשמוע את שלום אש. את יצחק גרינבוים וכ'. כי כסף גם לנסיעה, גם לכרטיס כניסה — אין. ולשמוע — רוצים מאד.

מנדל צוקר, מנדל בן הרב, גבוה, צנום, בעל פנים מעודנות, הנהו עומד ומרצה על חנוכה. על נחשול הגבורה העברית המוביל לעצמאות; נס הנר הקטן שהפך לאבוקה מאירה לדורות. מנדל מדבר (בן-הרב ב"לאן" של פיארברג?) ורואה אני את הכתמים האדומים בפניו החיוורות. עיניו לוחטות. הוא תובע. הוא מחמם בדבריו לב ודמיון. מי יטיל ספק באמיתות דבריו? הרבה נואמים גדולים שמעתי בעולם הגדול בשנים שלאחר מכן, אולם יושב

יהודים בעיירה

אשר ריז

ר' שמואל-הירש המלמד

רחק בכל מאודו מדבר שקר. על כך הילכו עליו ספורים רבים בעיירה. אחד מהם שאני זוכר: בתו הבכורה רבקה כבר היתה בתולה בוגרת וראויה לחופה. גם יפת תואר גדולה לא היתה. סכוי רב למצוא לה חתן מושלם בכל המעלות לא היה לו למלמד העני. והנה בא אליו שדכן ומציע לו „שידוך-זהב“ מהורוכוב. גם-כן חסיד מסטולין וחתן — שעין לא ראתה. והנה בא המחזן מהורוכוב לראות את מחתני-ידיו ר' שמואל-הירש. הוא מספר לו על בנו המוצלח ומבקש לדעת אם אמנם יקבל לידו את הנדוניא המובטחת, ארבע מאות שקל כסף. עונה לו ר. שמואל-הירש: „וולולה, אל תאמין לשדכן. הכל שקר וכזב. אין לאשתי יותר ממאתיים רובל“. מהשידוך לא יצא, כמובן, כלום.

שני סוחרי האריגים

בזמני היו בעיירה שני סוחרי אריגים אלתר בריינדיס ובריינדלה של אברהם הגדול. ההת-חרות ביניהם היתה גדולה ומריבות ביניהם היו חזון נפרץ. והנה ביום ששי אחד, בתחילת החורף, בא לעיירה בעל-אחווה גרמני לקנות אריגים להתונת בתו. שני המתחרים כרכרו מסביב לקונה הגרמני ורבו ביניהם בקללות וחרמות באמצע הרחוב. עוד באותו ערב, בליל שבת, חלה ילדו של אלתר בריינדיס והוא מיהר אל בית המרקחת, עם התרופה שרשם לו הרופא. בחזרו מבית המרקחת, שהיה בקצה השני של העיירה — ברחובות חושך-מצרים והעיירה כלה שקועה בשנה עמוקה — שמע גנבים שוברים מנעולים בדלת חנותה של בריינדלה. היו לה שם כלי כסף הרבה וחפצים יקרי ערך אחרים. הוא שכח את כל המריבות ביניהם, רץ אל ביתה של בריינדלה, דפק בחלונה, העיר את כל בני המשפחה משנתם, ויהודים אחרים. קמה מהומה. יהודים החלו לצעוק ולרוץ עם מוטות בדיהם. הגנבים נמלטו על

חלפו שנים. טורצ'ין עיירתי היתה ואיננה עוד. יהודיה — מעטים מהם מתו מות גבורים, רובם — מות קדושים. אני מנסה להעביר אותם מול עיני אחד אחד. אלה שהכרתים. נשמות יהודיות עילאיות.

הרב ר' מנשה חיים זצ"ל

למדן מופלג וחסיד צאנו, נלהב. הדרת פניו ומראהו הפטריארכלי-אבהי עוררו אליו יראת הכבוד בעיני כל רואיו. ואף-על-פי שכסא הרבנות בטורצ'ין לא פירנס את בעליו אלא בצמצום רב, היה מכניס אורחים מופלג וקבלם תמיד בסבר פנים יפות ובלבביות וביד פתוחה. זכותי יגן עלינו.

ר' שמואל חנה'לס

אוהב ישראל גדול. זוכר אני אותו לאחר שירד מנכסיו והתרושש מאד. אולם אלה שהכי-רוחו בימי גדולתו, בהיותו סוחר הבדים הגדול בעיירה, מספרים, שבבית המרחץ היה עוקב בלאט אחרי יהודים עניים, ויהודי שכותנתו לא היתה נקיה ביותר או קרועה היה מביא לו הביתה, למחרת השבת, בד לכתנות, בהיעלם מעיני אשתו. לכך היה מוסיף תמיד גם מתן בסתר ולחולים עניים היה שולח „דמי רפואות“. לב זהב היה ליהודי.

ר' משה וולף החייט

יהודי ישר-אורח מאין כמוהו. „יתרת בד“ שנשארה לאחר תפירת הבגד היתה תמיד מוחזרת לבעליה. מעשה, ויוסי קשטן, נגיד העיירה, נתן לו לתפור בגדי חתונה לבנו — משמע פרנסה לשבועות רבים. הבחור-החתן בא אליו, הביא לו כמה רובלים מתנת-יד בתנאי שיתפור לו את הכפתורים מצד שמאל של הסורדוט, כמנהג הערים הגדולות. אלא שר' משה וולף הודיע לו בפירוש שלא יעבור עבירה כזו ולא יתפור לו את הבגדים בכלל. הנגיד היה בדעה אחת אתו וגמל לו על יושר לבו.

אחת בעיירה שכבדו אותה כמו את סטיסיה. בעלה ר' אהרן-משה המשיל עליה: "אשת חיל מי ימצא, בטח בה לב בעלה".

בינה מכילס

סבתם של האחים טובלין מצד אמם. בכל ערב שבת היתה עוברת בעיירה לאסוף דברי מאפה ומאכל בשביל עניים, שלא תהיה חלילה שבתם חול. לא עצרו בעדה גשם, בוך, שלג, סערות וסופות. ברגליה החלשות היתה מבוססת בבוץ ובשלג ולא מבטלת ממנהגה. הודות לה, ודומים לה — כמעט שלא היה עני בעיירה שלא עלו מאכלי שבת על שולחנו.

באלה ובכאלה היתה העיירה מבורכת למכ"ביר. הנה הם עוברים אחד אחד לנגד עיני. ולא העליתי אלא על קצה המזלג.

נפשם לאחר שהדלת כבר נפרצה כלה. שני היריבים היו אחרי כן לידידים-בנפש.

האשה סטיסיה

סבתם של האחים טובלין וילדיה של שיינצי חייה. היא היתה אשת חיל ומיוחדת במינה. כל הפריצים מהסביבה באו לקנות רק בחנות הסדקית שלה, מתוך אמון ביושרה. ואכן היא בנתה את סחרה על יושר ורחקה מאד מהונאה. היא היתה גם אשת-סודם של כל העניים המכובדים בעיירה. היא בעצמה היתה המוסד של "הכנסת כלה", של "רופא חולים" ועוד. היה חסר לנדוניא — לחשו על כך באזני סטיסיה — ושוב לא בטל בשל כך השידוך; היא בקרה ועודדה חולה — וראו זה פלא — שב ורפא לו. אינני יודע אם היתה עוד אשה

יעקב בן-אמתי

מדוע לא היו פרעות ביהודי לוצק?

לוצק והסביבה מיתר בני עמם, אשר לעולם אינם מחמיצים הזדמנות הבאה לידם לשפוך קצת דם יהודים?

אכן, הגויים בלוצק והסביבה לא היו שונים בהחלט, אך לא היו פרעות ביהודי לוצק והסביבה, לא בימי הצאר ולא אחר המהפכה וגם לא בתקופת התוהו-והבוהו המדיני והמשטרי, שהסגירו את יהודי אוקראינה בידי כנופיות רוצחים, שודדים ואנסים. בו בזמן, שבשורות איוב הגיעו מישובים יהודים רחוקים, שימשה לוצק עיר מקלט לפליטים, שנמלטו מעירותיהם הבזוזות והשרופות. היתה בה הרגשת בטחון ולא שררו בה הפחד והחרדה.

וכל זה למה? האם רק יד מקרה בדבר? כל מי שמכיר את לוצק וזוכרה משנות

בשנות הפרעות 1918—1919 על יהודי ווהלין ואוקראינה, כאשר יהודי לוצקאי היה פוגש ביהודי שאינו בן-עירו והלה היה מספר לו על הפרעות שעורכים ביהודי הערים וה- עיירות באותו חבל ארץ האכזרים מן הכפרים שבקרבתם או כנופיות של כל מיני "אטאמאנ" צ'יקים", היה הלוצקאי מקשיב במנוח-ראש, נאנח ומפטיר מניה וביה: "אצלינו זה לא ייתכן, לא, לא בלוצק!..." ואז היה מישר אינסטינקט-טיבית את גבו, זוקף קומתו ומגביה ראשו עד שסנטרו המזקוקן היה מזדקר כקמץ.

לא היה מבין היהודי שאינו בן-עיר מה פשר גאוותו ובטחונו של עמיתו הלוצקאי. כלום שונים יהודי לוצק מכל שאר יהודי אוקראינה? וה"גויים"? האמנם שונים גם גויי

קלף בטחוני חשוב. אמנם, מזמן לזמן, עם חי-
לופי המשטר, היו גם הפליות זמניות, ביטול-
זכויות וחידוש-זכויות, אך פרעות, ביחוד מצד
שכניהם, לא היו, אפילו בימי חמיל (חמלניצקי)
שחוק-עצמות. הסוד נעוץ בכך, שיהדות לוצק,
כיהדות ווהלין בכלל, היתה יהדות גאה ביהודי-
תה, זקופת קומה ותקיפה. וזאת ידעו הגויים
„להעריך“.

אם ההיסטוריה יודעת לספר על כך מן
העבר הרחוק, הריני רוצה לספר כאן קצת מן
החוויות והתרשמותי בנידון זה מימי נעורי אני.

בשלהי העשור הראשון של המאה הנוכחית
היתה לוצק בת העשרים וחמשת אלפים תו-
שביה עיר מסחר דינמית, שוחרת השכלה
ותרבות. 70 אחוז מתושביהם היו יהודים, שגרו
בעיקר במרכזה, בעלי בתי המסחר, בצד המוס-
דות הממשלתיים והעירוניים. בירכתי העיר
היתה האוכלוסיה מעורבת: יהודים, אוקראינים,
רוסים ומעט פולנים, שגרו בצוותא. מעטות היו
השכונות בהן היתה האוכלוסיה הומוגנית, בת
לאום אחד. היהודים לא הצליחו לדחוק רגלי
הגויים לגמרי משכונותיהם אל מחוץ לעיר.
עובדה זו של „דחיקת רגלים“ בדיוור, במסחר
ובתרבות חרתה מאוד לגויים. אך אם הזעם היה
מאופק, היו תמיד חששות שהוא יתגלה במעשי
איבה. לכן, היה צורך לנהוג כלפיהם במדיניות
של הרתעה.

הנוער היהודי, בימים ההם לא היה מאור-
גן ביותר. הוא התרכז בעיקר בבתי-
הספר וב„חדרים“. קיים היה אז בית-ספר יהודי
פרטי, של משה דיקשטיין; בית-הספר של
הקהלה היהודית, „חדרים“, ו„חדרים מתוקנים“
(בהם למדו נוסף על לימודי קודש גם לימודי
חול), אך כל בתי האולפנא הללו היו מפורזים
בכל חלקי העיר. התנועה הציונית רק החלה
לחדור לשורות הנוער היהודי והיתה דרושה
יד חזקה מארגנת ומגבשת, לאו דווקא לצורך
פעולה ציונית, אלא לשם ארגון כוח יהודי
מרתיע בפני כל מיני פורענויות.

והנה, הופיע בחור צעיר, רזה, בעל עינים
ואף של נשר, ולאו דוקא משורות התנועה
הציונית. שמו היה טוליה גורנשטיין. הוא היה

העשור הראשון של המאה הזאת יתן את
התשובה: לא יד המקרה בדבר. אני עצמי,
לא חייתי הרבה בעיר-חמד זו. חייתי בה רק
את שנות נעורי המוקדמות, לפני עלותי ארצה
בשנת 1913, אך בזכרוני נשארו חרותים מאור-
רעות, שאם תאמר, הם בלתי חשובים כלל
ואולי אפילו מעשי ילדות, עובדה שהם הטביעו
את חותמם על חיי היהודים ועל גורלם לשנים
רבות בעתיד. אך בטרם נספר על כך, מן הראוי
להתעכב בקצרה על לוצק ותולדותיה.

דברי ימיה של עיר זו, ביחוד מאז המאה
הארבע-עשרה, כאשר החל להתגבש מסביבה
ישוב יהודי, מאפיינים את תושביה ואת היח-
סים הבין-לאומיים השונים בוהלין בכלל וב-
לוצק וסביבתה, בפרט. לוצק היתה מראשית
היוסדה בשנות האלף אחוזת הנסיכים הרוסים
עד למאה השש-עשרה. היא היתה אמנם עיר
קטנה, אך חשובה, בהיותה הנתיב החיו-
ני ומרכז החילופין של סחורות בין ארצות
המזרח התיכון דרך אודיסה, קיוב, ברסט-
ליטובסק אל ארצות המערב. אך היא נחרבה
פעמים רבות במלחמות או שרפות ותמיד נב-
נתה מחדש. בעיר עצמה גרו עד המאה הארבע-
עשרה אך ורק בני האצילים ומסביבה חיו
היהודים בעיר ז'ידיצ'ין (מן המלה ז'יד —
במרחק כחמישה ק"מ מן העיר) ובכפרים —
אוקראינים, צ'כים וגרמנים, כפר-כפר ולאור-
מיותו. היתה גם קהלה קראית קטנה בעיר. עם
התפתחות העיר היו הישובים הללו פרברים
ולבסוף — בראשית המאה הנוכחית — התבססו
היהודים בתוך העיר, ביחוד במרכזה, עם בתי
המסחר והתעשייה הועירה, והם היוו רוב תושבי
העיר.

בכל תולדות העיר הזאת, לא היו בה פר-
עות ביהודים מידי שכניהם הגויים. היהודים היו
בעלי השפעה בכלכלת האזור כולו. הם היו
חוכרי המכס, חוכרי הדואר, הסוחרים הגדולים,
התעשיינים ולכן גם משלמי המסים העיקריים.
הם היו, איפוא, אלה שמילאו את קופותיהם
הריקות של הנסיכים ושל המוסדות הממלכ-
תיים, ביחוד של הצבא והמשטרה. וזה היה

לא חכה עד שה"גויים" יתפרעו, אלא בא במגע, עם התלמידים הנוצרים של הגמנסיה ובית-הספר העירוני והציע להם לתכנן ולבצע לחימת נוער בנער, נוער יהודי נגד נוער נוצרי, כעין ספורט, כאילו לשם פורקן היצרים. הנוצרים קיבלו את ההצעה. בפגישות שני הצדדים נקבעו המקומות, הזמנים ומספר המשתתפים מכל צד, ה"לחימות" היו מתקיימות פעם בחר דש, ביום שבת או ביום ראשון. הן היו מתקיימות כפעם בפעם במקום אחר, בירכתי העיר. בוולקה — על כרי המרעה הנרחבים שבין מבצר לוברט ובין הפלג גלושיץ הקטן, הזורם אל נהר סטיר. ביארוביצה — על כרי הדשא הגדולים שמאחורי קסרקטיני הצבא, שם היו מתאמנים החיילים, או בין בתי-החרושת לבירה של הצ'כי זיימן ובין הגנים של חיה-רחל'ה ברונשטיין ב"דולינה". לשני המחנות היו גם אחיות רחמניות, שאומנו לחבוש פצועים. ואמנם היו תמיד פצועים ולעתים אף די חמורים. הלחימה היתה לפי כללים מותנים ונהגו בהגירת אפשרית. מעניין, שבכל ה"לחימות" הללו לא הובלטה השנאה המקננת בלבות אנשי שני המחנות הלוחמים. הכל היה מסתיים ברוח טובה, למרות שהיו פצועים. זה היה שייך למשחק. ולא היה חשוב מי שנצח בקרב זה או אחר. אך דבר אחד היה ברור, "בבוא הזמן", לנוצרים, גם לאלה שלחמו בנו באופן ישיר וגם לאלה שמ"חץ ל"משחק", בכפרים הסמוכים וכדומה: שלא תהיה תפארתם בנסיון התפרעות או ביזה. כולם זכרו וידעו שבלוצק יתקלו בהתנגדות נמרצת, שכאן זה "לא ילך". הייתי אומר ש"שמועה זו עברה מדור לדור עד שהיתה למסורת, "לא בלוצק!".

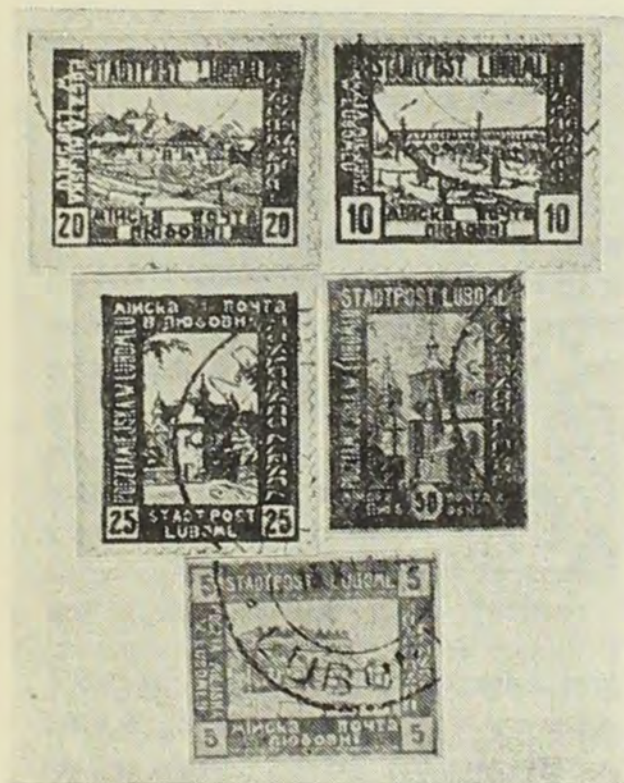
אז כבן שבע-עשרה, בסך-הכל, הוריו, לכאורה, לא היו ילידי לוצק. הם הגיעו ללוצק אחר הנסיון הכושל של מהפכת 1905. הוריו היו מהפכנים ואחר הכשלון מוכרחים היו לברוח מפני ה"אוכראנא" ומצאו מקלט בלוצק. אמו היתה בעלת בית מלאכה למחוכים ואביו היה "סוכן נסיעות", כלומר, עקב קרבת הגבול האוסטרי ללוצק, היה עוסק בהברחת מהפכנים ומתחמקים משרות צבאי אל מעבר לגבול. מכאן, האוירה בה נשם טוליה הצעיר, אוירת מהפכה, אוירת התנגדות למימסד, אוירת לחימה.

השנה היתה 1912. שנת משפט בייליס ב"קייב, אותו האשימו ברצח ילד נוצרי ושימוש בדמו לאפייית מצות לחג הפסח. עלילת-דם מה"סוג הידוע, שהסעירה את העולם כולו. האוירה היתה מאוד מתוחה. העתונות והכמרים בכנסיות הסיתו את הנוצרים בעיר ובכפר נגד היהודים. היו חששות להתפרעויות. היה צורך לעשות דבר-מה, שישכנע את ה"גויים", שאין אנו חוששים, שאין אנו מפחדים.

וטוליה גורנשטיין נטל את היוזמה בידיו. בחר צעיר, מלא מרץ ובטחון. הוא אירגן "מטה", שאליו השתייך גם אחי המנוח יצחק, שהיה קשיש ממני. ה"מטה" החל לגייס את הנוער היהודי מכל בתי-הספר וה"חדרים". קודם-כל לכנס, לארגן, לאמן ללחימה באבנים, במקלות כבדים, במוטות ברזל ובשאר כלי מש"חית קרים. את הכוחות הוא חילק לחמשה מחנות: למרכז העיר; לקרסנה; ליארוביצה; לג'נידבה ולוולקה. כל זה נעשה לא בסודי-סודות, אלא להיפך — בקול תרועה ורעש ולעיני כל. הוא גם הגה תכסיס מאוד מקורי, הוא

בית הכנסת העתיק בלובומיל ויידיש - על בולים בוהלין

אליהו מנדל

בדפדפי באוסף הבולים שלי על הנושא יר-דאיקה, נתקלתי במעטפה מיוחדת במינה, שמ-טרדות הזמן כמעט ושחכתה. המעטפה מכילה 5 בולים בעלי תוכן נדיר בשביל יהודי ווהלין במיוחד.

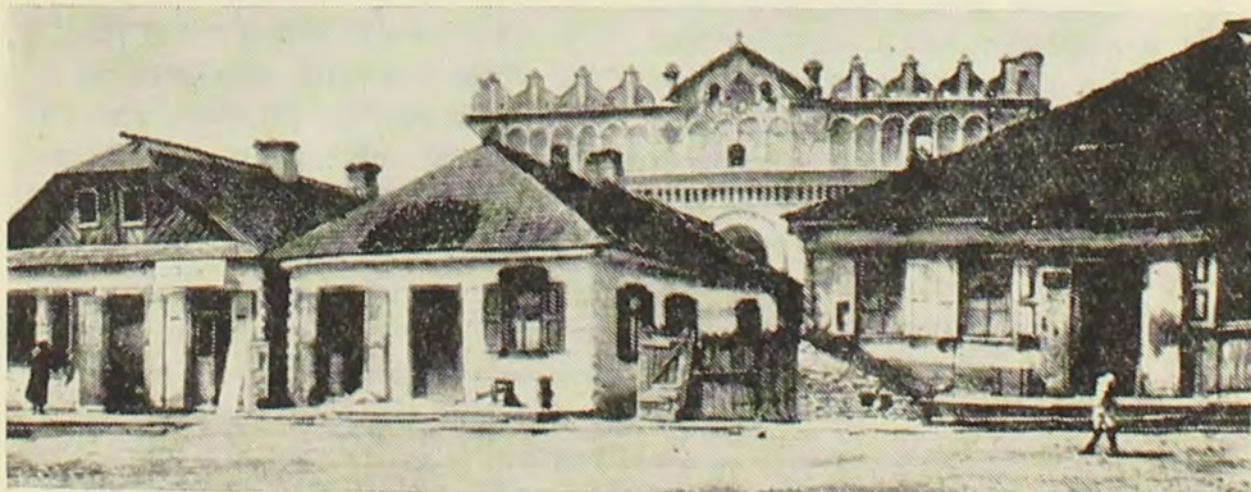
בין הערים קובל ולובלין שכנה פעם העיירה לובומיל (ליבעוונע) שרוב תושביה היו יהודים. ב-1918, בשלהי תקופת הכיבוש האוסטרו-גרמני של האיזור, הוציאו השלטונות האוסטריים סידרת בולים ב-4 שפות (יידיש, פולנית, גרמנית, אוקראינית) — חתך האוכלוסיה בלוי-בומיל). נוסף לכך הוחתמו הבולים בחותמת מיוחדת „דואר עירוני לובומיל, 13.9.1918“. בין יתר האיורים מופיע על אחד הבולים בית הכנסת הגדול והעתיק של לובומיל.

בית-כנסת זה נבנה בערך בשנת 1570 בסג-גון הרנסנס. מראהו מבחוץ כמבצר, כרוב בתי הכנסת הגדולים בתקופה ההיא, בערי פולין ווהלין. בתי-כנסת אלה שמשו בעתות-פרעות ביהודים כמקום מקלט והגנה עצמית, כפי שאמנם אירע בפרעות ת"ח ות"ט. לבנין בתי כנסת אלה נתנו יד השלטונות הפולניים בימי קאזימייז' הגדול (קאזימייז' וויילקי).

ערכו של הבול כפול: הוא משמש יד לביהכ"נ הלובומילי, אשר נחרב בשואה ב-

1942; העובדה ששלטונות הכיבוש ב-1918 התחשבו בכל תושבי העיר וציינו זאת במתן מקום לכל הלשונות בהן דיברו.

לאוספי בולי יודאיקה משמשים הבולים נכס יקר.

בית-הכנסת הגדול העתיק בלובומיל

על הקשר ההדוק שבין יהודי ברודי ליהודי ווהלין

יוסף פרברי (ליינר)

לזכר ידידי הדגול אריה אבטיחי ז"ל, אשר הקדיש חייו למען הכלל והוא משמש נר לרגלי כל הימים.

ממושך. רבים מהם היו מחנכים ומורים לשפה העברית, עסקו בארגון הנוער בתנועה הציונית-חלוצית וכו' (יוסף אהרנוביץ, שייסד את "חלוצי ציון" במסגרת פועל-ציון ואחרים). הודות לכך היתה ברודי לנקודת מוקד בתנועה הציונית.

בין שתי מלחמות העולם

הגבול שהפריד בין ברודי לוועלין, עם קום מדינת פולין לתחיה (1918), הוצב בק"מ ה-6 בכביש ברודי-רדזיבילוב. היתה זה עמוד-ציון סמלי עם כתובת: "כאן עבר לפניו הגבול שבין אוסטריה לרוסיה, אשר סיפחו שטחים פולניים למדינותיהן".

אם בממלכת האוסטרו-הונגאריה התפתחה ברודי היהודית יפה וממנה יצאו רבנים ומלומדים אנשי-שם וכן ראשוני המשכילים עד שנדבק לה התואר "ירושלים דאוסטריה", הרי בימי השלטון הפולני החדש ירדה ברודי היהודית מגדולתה והחל בה תהליך ההידרדרות החברתית והכלכלית. הרבה מחשובי היהודים עקרו לערים גדולות יותר — לבוב, קראקוב, וינה ורומא (הרב פרץ חיות, ד"ר חיים טרסקובר ועוד) ורבים עלו לארץ ישראל (אשר ברש, ד"ר נ.מ. גלבר, מנדל זינגר, הפרופסור רים אריה טרסקובר ודב סדן ואחרים) — ואז החלה השפעתה המרובה של ווהלין על ברודי. מקרוב ומרחוק באו תושבים יהודיים חדשים, בודדים ומש-פהות, והם שעיצבו את דמותה התרבותית של העיר (המורה בעל שיעור-הקומה נפתלי לרנר-נאור, מיסד "בית העם" והספריה הגדולה בעיר ומיסד "גור-דוגיה"; פנינה גרצברג-לנסקי מברסטצ'קו ויצחק אטינגר מוורבה, מרדכי פורשט ואחרים, — כולם, כאמור, בני ווהלין).

בימים ההם נוסדה בברודי נקודת ההכשרה היחידה בעיר. היתה זה סניף מקיבוץ ההכשרה קלור-סובה, הידוע. ומי היו חבריה אם לא בנים ובנות

אלמלא חלוקת אדמות פולין בסוף המאה ה-18 בין רוסיה, אוסטריה ופרוסיה, לא היתה העיר ברודי שונה במאומה מיתר ערי הסביבה: רדזיבילוב, דובנא, רובנה ועוד. תמיד נחשבו אזורי פודוליה ווהלין חלק אינטגרלי של אוקראינה, עד שה-מושלים הפולניים משושלת פיאסט כבשו שטחים אלה וסיפחום לממלכתם. עם חיסול פולין כמדינה ריבונית סופחה ברודי לאוסטריה והאבסבורגית וכל אדמת ווהלין לרוסיה הצארית ורק מרחק קטן של 6 ק"מ הפריד את ברודי מגבולן של שתי מעצמות אלו.

מאז ועד סוף מלחמת העולם הראשונה היתה ברודי עיר גליצאית ויישובי ווהלין — רוסיים. גם התרבות שהתפתחה במקומות אלה היתה אופיינית למרכזי השלטון: בברודי — גרמנית, בוועלין — רוסית. אולם היהודים, שהיו רוב האוכלוסיה במ-קומות אלה, הושפעו ממקורות התרבות בהם רק מלבר. בתוך-תוכם נשארו כולם יהודים בעלי הכרה לאומית, נאמנים לדת ולמסורת ורחוקים מהתבול-לות. ובאשר לקשר שבין יהודי ברודי ליהודי ווהלין — הרי לא נותק מעולם.

הדרך היחידה המובילה מרוסיה לאוסטריה היתה — רדזיבילוב-ברודי. תנועה בלתי פוסקת, ליגא-לית ובלתי ליגאלית בין שתי המדינות. קשרי מסחר מפותחים מכאן ובריתת יהודים מרוסיה, מהשרות בצבא ומהדיכוי הצארי — מכאן, כשמטרתם לפרוץ לעולם החפשי ולהגיע לארץ ישראל.

ואכן, מי שהצליח להגיע לברודי חש עצמו בן-חורין. מברודי שוב לא היתה דרך חזרה. מכאן גם האימרות המפורסמות: "פארפאלן ווי אין ברוד" או "סוד בשביל כל ברוד" וכו', כי למרות שגניבות גבול אלו היו בגדר סודיות מוחלטת הרי ידע עליהן כל נער בעיר...

רבים הגולים שהגיעו לברודי ואף שהו בה זמן

אל קבוצת פרטיזנים מעורבת: רוסים, יהודים ופולנים. פורוחבניק נשלח לגיטו ברודי לגייס שם בני נוער לפרטיזנים. באחת מהתנגשויות הדמים עם הגרמנים הצליח להעביר 28 יהודים מבונקר אל היער. באביב 1943, לפני חיסול הגיטו, הוציא עוד 20 איש. גם אחרים הצליחו להימלט ולהצטרף לפרטיזנים, שמנו אז כ-100 איש.

הפלוגה פעלה בברודי נגד הגרמנים והאוקראינים. בספטמבר 1943 הוקמה הפלוגה עליידי כוח גרמני שמנה 1500 חיילים. הקרב היה קשה ועקוב מדם ומהפלוגה נותרו בחיים 11 איש. בקרב שני בכפר פוניקוביצה נפלו עוד 4.

לבסוף נותרו רק שלושה אנשים והם חזרו לברודי ומצאו מחסה בבונקר תחת בית גדול במרכז העיר, בו הסתתרו עוד 40 יהודים. כאשר גילו הגרמנים את הבונקר ברחו כולם לגיטו. חלק מהם חזרו למחתרת ליער בלשניוב.

בהתקפת הקיץ ב־14 ביולי 1944 שחררה הדי־ביוזה הטאשקנטית ה־192, שבה שרת פורוחבניק, את העיר ברודי. הוא עצמו הצטיין בקרבות וזכה באות „הכוכב האדום“. בקפא־פ עז עם הגרמנים לשחרור לבוב איבד פורוחבניק את רגלו הימנית, אך נשאר בחיים.

★

הנה כי כן, במשך שנים ודורות היה קשר הדוק ורבה־השפעה בין יהודי ברודי ליהודי ווהלין. ואכן, יהודי ברודי נשארו אסירי תודה לוהלין. ידוע לי על שניים מהם, שערכו ספרי זכרון לערי ווהלין: ד״ר יעקב רותמן־נתנאלי יליד ברודי מ־משפחה חסידית מדובנא, מורה, משורר וסופר, שערך את ספר דובנא — ומר מנדל זינגר יבדל־א (עלה ארצה יחד עם יח. ברנר), אשר ערך את ספר הקהילות ברסטצ'ק ובורמיל. הברודאים בישראל רואים בכך פרעון־מה של חובם המוסרי ליהדות ווהלין.

מווהלין? היו אלה בחורים כארזים. כ־50 איש בתחילה. אולם חייהם לא היו קלים. ברודי מעולם לא היתה עיר תעשייתית. בקושי השיגו החלוצים כמה מקומות עבודה: בטחנת הקמח של לאנגבירץ, במחסני הפשתן של פרנס, ועוד. בימות החורף היו לחוטבי עצים והחל מאבק בינם לבין הגויים, שעסקו במלאכה זו...

אנשי מפלגת פ.פ.ס. (הסוציאליסטית) ראו בחלוצים מתחרים בפועלים המקומיים ונקטו נגדם אמצעים חריפים. גם הקומוניסטים־שבמחתרת מיררו את חיי החלוצים. הללו נקטו אמצעים אלימים: גירוש מהשוק, מכות ויידוי אבנים בחלונותיהם בלי לות. מעון החלוצים עמד כל החורף בלי שמשות ונוסף לרעב הם סבלו גם מקור, אך הם החזיקו מעמד.

הפעילות הפרטיזנית בימי השואה

כבכל יתר ערי גליציה, פולין ורוסיה, התארגן גם בברודי חלק מהנוער להגנה. בגיטו קם אירגון לוחמים בראשותו של שמואל וויילר מבית־ר ושלמה הלברשטט ויעקב ליגנדר מנוער השמאל. הם לחמו בגבורה ונפלו על משמרתם. ש. וויילר ניצל והעיד במשפט הנאצים. מת ב־1962 בנכר והובא לקבורה בתל־אביב.

בתקופת הטרגיה ההיא היה קשר אמיץ בין ברודי לוהלין. יחיאל פורוחבניק מרדזיבילוב מספר בספר רדזיבילוב על בני הנוער שהתארגנו בגיטו שבעיירה ועם חיסול הגיטו נמלטו אלה שנשארו בחיים לברודי. מהם נתפסו על הגבול הישן ונורו במקום. מהם הגיעו בשלום. ביניהם פורוחבניק. הם בנו בונקר מתחת לביתו של חברים הניק טישקו ובו מצאו מקלט 30 איש, ביניהם 5 מרדזיבילוב. שכנה נוצריה דאגה למונוטיותם.

כעבור חצי שנה יצאו ליער בלשניוב והצטרפו

שלום גולני

אלכסנדריה

יומן השואה

לא הכל הצלחתי לרשום בזמנו, ולא כל הפתקים שרשמתי נמצאו לי, אך היה במעט שנשאר כדי לשחזר מחדש תקופת־חיים הרת־אימים ולחיות אותה מחדש.

בוקר. 22 ביוני 1941. התעוררתי בשעה מוקדמת מהרגיל. העירוני הרהורים מהרהורים שונים. לפני כשבועיים גמרתי תיכון — ומה הלאה? כל הדרכים פתוחות לפני וכולן מובילות לקריות הלימודים הגבוהים: לבוב, קיוב, מוסקבה. אודיסה... עולם מלא! הוה אומר, לא הפסדנו כלום מהכיבוש הסובייטי, אדרבא... בכל אופן לא אנחנו, הגוער באלכסנדריה. כי מה היינו עושים כיום לו נמשך המשטר הפולני. מה הייתי עושה אני? גם מי שידו השיגה ללמוד לא היה יכול להמשיך בגלל הנומרוס קלאוזוס. משרות אין. ענפי המסחר והמלאכה דלים ומצומצמים. מה היינו עושים כולנו? כעת, מרבית חברי עסוקים במשרות ממשלתיות בעיירה או מחוצת־לה, חברי מהגימנסיה ממשיכים וימשיכו בלימודיהם. אמנם, לתורים שלנו לא קל להסתגל למשטר החדש. האמידים שבעיירה נעצרו, נידונו ונשלחו למקומות־גזירה הרחק בבריה"מ ובסיביר. אלא שהרוב הגדול לא הפסיד כלום...

קמתי מהמטה. התלבשתי, הוזתי את הוילון מעל לחלון בכדי להציץ החוצה — ומשהו כאילו זו בלבי פנימה: משהו משונה מתרחש ברחוב. הרחוב מלא שוטרים סובייטיים. לאין ספור. על חימושים ומסכות גז על ירכיהם. מתרוצצים הם מבית לבית וקבוצה גדולה של יהודים צעירים ומבוגרים מתרכזת בככר הגדולה. לא הספקתי לטעום משהו — והנה גם אלינו נכנס שוטר, שואל עלי ומצווה להתיצב מיד בכיכר השוק. הוא מאיץ בי ללכת מיד לפניו. עוד לא עמדתי על המתרחש — וכבר אנו יוצאים לעבודה דחופה בלובומירקה. תחנת הרכבת הנמצאת כ־5 קילומטר מאלכסנדריה.

אנו הולכים ברגל. שמועות משמועות שונות נמסרות מפה לאוזן. לפיהן הוכרו על מצב מלחמה בין ברית־המועצות וגרמניה ואותנו מובילים לעבודות ביצורים בגבול. אמנם, עוד קודם לכן הילכו שמועות על מתיחות מסויימת בין רוסיה לגרמניה. ברובנה אף ראו רכבות מלאות צבא ותחמושת נעות לכיוון הגבול, אלא שכל אלו היו בגדר שמועות בלבד ומרבית האוכלוסייה לא נתנה בהן אמון. כי הרי לא מזמן נחתם הסכם מולוטוב־ריבנטרופ והידידות היתה רבה, וגם בעתונות וגם באסיפות וכנסים נמנעו מלהתקיף את הגרמנים. את תנועות הצבא פירשו כשגרתיות בלבד וכל הרינונים והדיבורים — הבל הם. כעת נראה הכל באור אחר. נוקשות המשטרה מדהימה. גם יחידות צבאיות אלו על תחמושתן המלאה, הנקרות בדרכנו אומרות „דרשני“ — אני צועד ומהרהר בלבי.

בלובומירקה צוינו לפרק רכבות־משא מלאות סלעים ואבנים שהגיעו ממכרות האבנים שבסביבה. זוג עובדים אחד על כל קרון. הפקודה היתה לפרק על הרציפים מהר ככל האפשר. עשינו כאשר צוינו, למרות שלא היתה כל השגחה, הרגשנו שמהו חמור ממשמש ובא וכי באמת צריך להטות שכם.

שעה אחת בצהרים. גמרנו לפרק. בשרו לנו כי אנו חפשים לחזור לבתינו. רק יצאנו לדרך — והנה לקראתנו קבוצת נשים. אמאות ואחיות מאלכסנדריה שהביאו לנו אוכל ובאו לראות מה שלומנו. היה בתהלוכת־נשים זו משהו מציור קלאסי־אמנותי של ערב־מלחמה, הצובט את הלב. גם אמי היתה ביניהן. אמא ספרה לי שלפני שעת קלה נאם מולוטוב, מיניסטר החוץ הסובייטי, ברדיו

והודיע כי הגרמנים הפציצו בלילה את קיוב, לבוב ועוד הרבה ערים באוקראינה ובביילורוסיה. הם הכריזו מלחמה. מולוטוב אמר כי ההתקפה הגרמנית היתה בוגדנית. התקיפו אף בלי להכריז על מלחמה וזו הפרה גסה של הסכם הידידות. אמא גם סיפרה שהפציצו את רובנה וכי יש הרבה קרבנות. פני החיירו לשמע הבשורה הרעה. לפתע אחזני פחד. ברכי פקו ורגלי כשלו. ידעתי שזה לא מעייפות. רק הבוקר הייתי כה אופטימי והכל נראה כה ורוד — והנה נסיגה תשעים מעלות אחורנית. איך אומרים אצלנו: „א מענטש טראכט — און גאט לאכט“.

23 ביוני. הכל מתרחש במהירות מסחררת. התכונה בעיירה רבה. ראשי השלטון המקומי חזרו לפני שעה קלה מרובנה, משיבת מרכז המפלגה הקומוניסטית ופניהם מבוהלות. הכל גבוכים. לא יודעים מה לעשות. מתחילים לגייס מכונות משא מאלו המצויות בעיירה ולהעמיס עליהן את המטלטלים, את הנשים והילדים ושולחים אותם לכיוון מזרחה. אל פנים רוסיה. הם בעצמם נשארו כדי לגייס את הצעירים לצבא האדום ומחכים להוראות מהמרכז ברובנה.

היום החלו להגיע פליטים מרובנה. יהודים שיש להם קרובי משפחה באלכסנדריה או כתם-כך. הם מספרים על אלפי קרבנות בהפצצה האחרונה. הרוגים ופצועים קשה מתגוללים ברחובות. נודע גם על אחדים מאנשי אלכסנדריה השוכבים שם פצועים בבית-חולים. לאורך כל דרכם נורו הנמלטים ממטוסים גרמניים במכונות יריה. בעיירה בהלה ומבוכה.

24 ביוני. אנשים מעמיסים מטלטליהם על עגלות, אופניים — ומי על הגב וממהרים להסתלק מהמקום.

25 ביוני. היום הרביעים להכרזת המלחמה.

אחרוני הסובייטים משליטי העיירה עוזבים את המקום. יחידות צבא רוסיות פזורות, עם שאריות נשקן, עוברות את העיירה. יגעים, מיוזעים, מזוקנים. מבקשים לחם. „לאן אתם הולכים? מה המצב בהזית?“ „רע מאוד“, הם עונים. „הגרמנים מתקדמים מהר. שלנו נופלים בשבי או נהרגים. אנו נסוגים מזרחה. יחידותינו אבדו לנו“.

מצב רוחי קשה. לבי מנבא לי רעות. כאילו משהו לוחש על אנני: „ברח, דודי, הסתלק מהר מאלכסנדריה. ברח לרוסיה. קח אתך את הורייך. עזבו את הכל ומלטו את נפשכם. כאן יתרחש משהו טראגי מאוד. הגרוע מכל. רצח יהודים!“ הקול שבלב. אלא שקול אחר, קול ההגיון הקר, אומר: „מה לך ולשטויות, שלום? מה פירוש רצח? כלום סתם-כך רוצחים אנשים? יוטלו בודאי הגבלות. יהיו גזירות, כמו בפולין הכבושה בידי הגרמנים. אולם רצח?“

לפתע אני מבחין שאין זה בכלל קול ההגיון שלי. זהו קול הורי המדברים אלי בצוואת. הם מתנגדים בתוקף לעזוב את הכל ולנדוד אל הבלתי-ידוע. גם בעדיהם מעכבים מללכת. שכנים שנכנסו אלינו, שייקה בידרמן, יואל קיפר ואחרים מנחמים אחד את השני שתשד לא כל כך גורא. שאלתים יעזור. אפשר ויגיע מפקד טוב לעיירה, או רודף-שלמונים, ואפשר יהיה להסתדר אתו. וכי לאן יש לברוח בימים טרופים אלה בגיל שלנו? להיות נעוֹנֵד בחורף הרוסי? אומרים שגם הרוסים לא נותנים לעבור את הגבול הישן קורץ—נובוגראד-וולנינסק. הנה חזרו כמה מאנשי העיירה, ביניהם יצחק ליכט שכננו והוא מאשר שמועה זו. בגלל כך הוא חזר, הרי...

26 ביוני. בלבול מוחין גמור בעיירה. „או לי מיצרי ואו לי מיוצרי“ מצטטים יהודי. רע ומר לאלה שהחליטו לברוח ורע ומר לאלה שהחליטו להשאר. לבו על-כל-פנים עם הבורחים. כבר פעמיים בקשתי להצטרף לקבוצות כאלו. כל רגע, אני חושב בלבי, אני עלול לאחר את המועד. חברי חיים חוגר, יעקב אוקסמן, ליון ואחרים כבר הלכו ואינם. אלא שהרבה עוד נשארו. ביניהם חברי הטובים ביותר ישראל סודוביצר ויוסף רס.

27 ביוני. שמועות מהלכות כי הגרמנים נכנסו לרובנה ולטוצ'ין. הרגשתי היא כי אכן, אני מאחר את המועד וכי הגרמנים עומדים לצוץ כאן בכל שעה.

28 ביוני. הרוסים, למרות מנוסתם המבוהלת, פעלו בתיכנון מסויים. לתחנת הרכבת שלנו הגיעה רכבת רוסית משורינת ואספה את החיילים הפצועים שבסביבה. כמו כן פוצצו את שני הגשרים שבאלכסנדריה. גשר הברזל-פלדה אשר הרכבת עוברת עליו פוצץ ונהרס כולו. גשר העץ הוצת, אלא שהאוקראינים בסביבה מיהרו לכבות את הדליקה. הרכבת המשורינת גם החליפה את תותחים עם יחידות גרמניות, שנמצאו כבר בסביבות הכפרים קוסטין-ואבורול. לבסוף הסתלקה הרכבת צפונה, בהרסה את כל עמודי הטלפון, את פסי הרכבת והתחנה. הדרך לגרמנים היתה פנויה.

29 ביוני. יחידת סיור גרמנית הופיעה בעיירה. כמה מנכבדי האוקראינים יצאו לקבל פניהם עם צורות פרחים בידיהם. הסיור עבר בדהרה ברחובות אלכסנדריה. גרמנים צעירים במכוניות פתוחות עם אקדחים שלופים בידיהם ובתת-מקלעים. הם קיבלו בחיוכים את הפרחים, נפנסו בידיהם לאוקראינים המריעים והסתלקו.

כעבור שעות מספר הופיעו גייסות גרמניים. רוכבי אופנועים בראש, רוכבי אופניים, במכוניות ורגלים. כולם בלונדיים. בגילוי ראש, עם שרוולים מופשלים, שבעים, שמחים, מלאי בטחון עצמי. הרגלים צעדו עם תרמילים על גבם, שרקו מגיגות-לכת וכאילו יצאו לטיול. בצדי הדרך עמדה מכונית משא גרמנית גדולה וחילקה לכל חייל עובר טבלת שוקולדה גדולה, תוצרת צרפת. החיילים נעצרו לחנייה, הוציאו כריכי חמאה ונקניק ולחם לבן, התגלחו, התרחצו, צחקו, שרו — כאילו אין מלחמה בעולם.

אחרי כן ראיתי מחנה עצום. הכל דרך חלון ביתנו, דרכו עברו. הם נעו מכיוון "סביאטי" מזרחה, מחנה עצום ורב של מכוניות מכל המינים: צרפתיות, צ'כיות, גרמניות, פולניות. סדנות שדה, מרפאות שדה, כלי משחית מכל המינים.

פתאום אני רואה חייל גרמני בלוויית שכנו האוקראיני תולכים ומתקרבים אל ביתנו. האוקראיני נשאר עומד בחוץ והגרמני פורץ בצווחות הביתה, לא הבינותי תחילה מה רצונו. אבי, ששמע גרמנית אמר לי להביא את האופניים החדשים שקנו לי אשתקד. אופניים חדשים, מצוחצחים, מבריקים. שמרתי עליהם כעל בבת עיני. עתה חטף אותם הגרמני מידי בגסות. בלגלוג רב, בתוספת קללה עסיסית. הוא קפץ עליהם ונסע. היתה זו הפגיעה הראשונה בי שהוסיפה דכדוך על דכאון.

30 ביוני. בלילה המשיך המחנה בדרכו. למחרת הופיעו יחידות חדשות. אנשים ספרו על מעשי שוד וגזל של הגרמנים בחנויות ובבתי יהודים. כל מי שנכנס לבית המרקחת שלנו סיפר מעשה אחרת. גרמנים נכנסו ליוזף הסנדלר ולקחו את כל מלאי העורות והנעליים שלו. אצל חיים קיפרמן רוקנו את כל החנות. התפרצו לביתו של יוסף ליברטוב והרביצו מכות-רצח לוולוול.

אחרי הצהרים שפכו נפט מכל הצדדים על בית הכנסת הגדול שליד הגשר ושרפו אותו עד היסוד. שרפו את הבית הגדול עם כל שורת החנויות שבמרכז העיירה.

1 ביולי 1941. האכרים מהסביבה מצויידים בשקים ריקים, מי ברכב ומי ברגל, החלו גוזרים לעיירה והתחיל השוד והגזל הגדול. החלטנו להסתלק מהבית. לקחנו אתנו צרור בגדים מן הבא ליד, אוכל ליום-יומיים, עזבנו הכל ומתרגנו לעבר חורשת האורנים.

הסתובבנו שם יום שלם ולפנות ערב יצא אבא לבתים שב"כוטור" לבקש קצת חלב. בדרך הוא פגש עוד יהודים מאלכסנדריה: את מוניה פוקס עם אשתו, את בוויה גוניק, יוסף בורשטין ואשתו מניה, ועוד.

הם ספרו לאבא פרטים על השוד בעיירה. גרמנים מזמינים את האכרים אל בתי היהודים ואומרים

להם לקחת הכל. את אלה האחרונים לא צריך לבקש ולשדל הרבת. הם עושים את מלאכתם נאמנה. הנה הוציאו גרמנים קבוצת יהודים אל הרחוב ועושים אתם התעמלות. מצווים עליהם לרוץ עם הידים למעלה. לזחול על ארבע. לרוץ שלושה צעדים וליפול. לרוץ וליפול. לרקוד. בין פקודה לפקודה הם יורדים טעל לראשי ה"מתעמלים" או לבינות רגליהם.

גזוז עד דם את הזקנים אצל זלמן וולף ואחרים.

אבא חוזר אלינו מה"כטור" עם קצת חלב, פרוסות לחם וביצים שקיבל מהגויים, המכרים והלקוחות שלו. הוא חוזר על הסיפורים ששמע מפי היהודים שפגש. ספרו לו זאת גם הגויים כשתם מזועזעים ונדהמים. אם באמת היו מזועזעים מכך, שוב לא נדע זאת לעולם.

2 ביולי. אנו מחליטים להישאר ביער עוד יום-יומיים, עד יעבור זעם. ישנו תחת כיפת השמים. מזג האויר יפה וחם.

4 ביולי. גם היום קיבלנו ידיעות מפי גויים על המתרחש בעיירה. הם מספרים גם שרוב היחידות הגרמניות עזבו את העיירה בהתקדמם מזרחה. שודדים ובוזזים. מכל הבא ביד. הם באים בעגלות וממלאים אותן בגדים, רהיטים, כלי מיטה ומהמציץ בחנויות. רכוש יהודי. אנו מחליטים לחזור הביתה.

5 ביולי. היום בבוקר, בשעות המוקדמות הגענו לעיירה. הלכנו לאט לאט, בזהירות רבה דרך החצרות האחוריות ובדרכים צדדיות ועקלקלות. כגנבים בלילה נכנסנו לביתנו בדלת האחורית. חשכו עינינו. הכל היה הפוך, הרוס ושובר. הכל נעלם. מתגוללים שרידי רהיטים שבורים. אפילו החלונות והדלתות הורדו מעל ציריהם ונלקחו מכאן. נכנסנו לבית המרקחת — וגם כאן ערבוביה שלמה. כל התרופות, האבקות, המשחות והגולות מפורים על הרצפה, מהם שבורים ומעוכים ברגלים. הצנצנות והבקבוקים היפים עם הפקקים ההרמטיים שבורים ברובם. הם לא ידעו כאן מה לקחת ומה לא לקחת והעדיפו לשבור ולהרוס.

עוד אנו עומדים תוהים הופיע קצין גרמני בלוויית בעל הדרוגריה המקומית, הפולני במבולביץ'. עוד בימי השלטון הפולני, תלה זה שלט על דלת חנותו: "כאן דרוגריה בבעלות פולנית".

הקצין שלף אקדח מנרתיקו והודיע שכאן בית מרקחת נוצרי ובית נוצרי ואם אין אנו מסתלקים. תוך שתי שניות הוא יורה בכלנו. כ"מפרעה" הוא הנחית לאבי שתי סטירות לחי ומכת אגרוף שהפילוהו ארצה. הסתלקנו כמובן חיש מהר, כשאבא זב דם ואנחנו תומכים בו. מצאנו מקלט בביתו של בניה. גורודצר. בחדר הקטן והצר, שבנס כאילו, נשאר שלם, התחלנו בחיינו החדשים כפליטים.

8 ביולי. אני נהייתי למפרנס המשפחה. גודע לי שאפשר לקבל עבודה במכרות הכבול שבסביבה. תמורת חצי כיכר לחם ליום.

התחלתי לעבוד, בוקר בוקר, בשעה שש בדיוק. הייתי יוצא לעבודה. הוטל עלי לסחוב מריצות מלאות כבול. העבודה היתה קשה ומפרכת. גם מפני שלא הורגלתי בה. אך המחשבה על מחצית כיכר הלחם שאקבל לעת ערב החזיקתני על רגלי והוסיפה לי כח ומרץ. ידעתי שזה המוצא היחיד ממית. רעב. ואכן, בשעה שש בערב, כאשר קיבלתי את מנת הלחם כמעט שלא הרגשתי כל עייפות וכל חפצי היה להגיע הביתה מהר ככל האפשר. אמי היתה גאה בי על מאמצי זה וקיבלה את בואי בצחוק ובפנים שמחות אם כי דאגתה העמוקה לא נעלמה מעיני.

25 ביולי. הערב כשחזרתי מהעבודה בישר לי אבא בשורה משמחת: הוא קיבל פקודה מהמשטרה האוקראינית במקום לחזור לעבוד בבית המרקחת, תחת השגחתו של במבולביץ'. כנראה שהוא לבדו

לא השתלט על העבודה וגם הסר לו הידע. תמורת עבודתו הובטחו לאבי מנות אוכל קצובות וגם תשלום כספי. הבטיחו גם להתקין בשבילנו חדר מגורים אחד שבביתנו, בקרבת בית המרקחת. אני המשכתי לעבוד בכבול.

30 ביולי. היום הופיעו בעבודה שני שוטרים אוקראינים עם אלות גומי בידיהם. היו אלה שני "חברים" שלי מבית הספר העממי הפולני שבאלכסנדריה. הם גרו בקרבת בית היראה הפרבוסלבי שב"רחוב הגויים", כפי שקראנו לרחוב זה. השמש להטה ואני עבדתי במכנסיים קצרים כשחצי גופי העליון עירום. כשהיינו מובילים את המריצות עם הכבול מעל לתעלות המים, היינו עוברים על קרש צר שהיה נטוי עליהן. הם נעמדו ליד אחד המעברים האלה והחלו להרביץ באלות הגומי למובילי המריצות, כמובן שרובם מעדו ונפלו לתוך תעלות המים עם המריצות יחד. אז הפלו את מכותיהם עוד יותר באלה שלא תודרו לצאת מהמים בצעקות "חזירים עצלים". גופי החשוף מצא מאד חן בעיניהם כ"מטרה" והם נטפלו אלי במיוחד. כמה פעמים הצלחתי לעבור את התעלות תחת מטר מכות לבסוף מעדתי ונפלתי ואז הכוני עד זוב דם. איבדתי את הכרתי וחברי בעבודה הביאוני אחרי כן הביתה כשהם נושאים אותי כמעט על כתפיהם. כל אותו לילה צעקתי משנתי ובחלום ראיתי את שני "חברי" מספסל הלימודים כשראשיהם ראשי קרנפים והם דוקרים אותי בקרנם.

31 ביולי. היום לא יכולתי לצאת לעבודה. כל גופי כאב לי והזעתי מחוס. אך — צחוק הגורל: המקרה של אתמול הצילני ממוות בטוח.

היום הגיעו כמה מכוניות־משא עם גרמנים. הם התפזרו ברחובות העיירה וכל יהודי ממין זכר שעבר ברחוב צוה לעלות על מכונית. קל היה להבדיל בין יהודי ולא יהודי שכן גזירת הטלאי הצהוב כבר היתה בכל תוקפה. על מילוי צוו זה החמירו הגרמנים כמעט מיד עם כניסתם לעיירה.

כאשר לא הצליחו למלא את המכוניות עם עוברים ושבים ברחובות, נסעו למקומות עבודה מאורגנים, בהם עבדו יהודים. באו אל מכרה הכבול ואספו שם את כל הפועלים היהודים, בתחנת הרכבת, שבה עבדו יהודים בהעמסה ופריקה — העמיסו את כולם על המכוניות, למכוניות מוות אלו, נאספו בין היתר חברי הטוב ביותר ישראל סודוביצר שעבד אתי בכבול יחד עם אביו ליפה; דרלכטר זבנו פייבל; שבתאי דרלכטר, וולף ברזוב, בנימין וויסמן ורבים אחרים. הובילו אותם לא הרחק מהעיירה, ציוו עליהם לרדת וירו בכולם. יורק מרקטון, תושב אלכסנדריה, נכדו של שומר הגשר בעיירה גרציוס היה בראש היורים. גם הוא למד יחד אתי בבית הספר העממי. כעת הוא נמנה עם מפקדי המשטרה האוקראינית במקום ואחד מגדולי שונאי היהודים.

4 באוגוסט. פאבלו סמניוק החייט האוקראיני לשוליות חייטים יהודים במשך שנים, המדבר יידיש רהוטה ואף יודע לא מעט מלים עבריות — גם הוא ממלא תפקיד בכיר וחשוב אצל השלטונות הגרמניים במקום. הוא התבלט במעשי נקם, רצח וביזה ביהודים. היום נודע כי הוא שגרם למאסרם של ברל פישמן ושעייקה מרדכי־גדל'ס, שהתעללו בהם במשטרה המקומית ובסוף קשרו אותם בחוטי תיל, הרגו וקברו אותם בחצר המשטרה, ליד ביתו של מקרוב. הרג אותם רב הטבחים שבעיירה, יורק מרקטון, שחיק עצמות.

11 באוגוסט. היום הייתי עד למלאכתו המזוהמת של יורק מרקטון.

עברתי לפנות ערב ברחוב הראשי ליד ביתו של שיינדלקרויט והגה אני רואה יהודי רץ בכל כוחותיו על הכביש ממולי. יהודי צעיר שאיני מכירו. הטלאי הצהוב בולט על חזהו. הוא רץ וכושל, אחריו, מכל העברים, רצים שוטרים עם רובים בידיהם, כדרך שרצים תופסי הכלבים שבעיירה. והגה מהצד השני, מרחוב צדדי מגיחים עוד אי־אלה שוטרים מול היהודי הנרדף ובראשם יורק מרקטון. הוא צועק אליו, דורך רובהו ויורה. היהודי נפל מתבוסס בדמו על הכביש.

הם ציוו עלי ועל עוד כמה אנשים ברחוב לקחת אותו לבית הקברות ולקברו שם. סחבנו אותו בזרועותינו כשרגלינו כושלות. עיניו היו פקוחות ובוהות כזכוכיות דהיות ופיו היה מעוות כאילו בצחוק. כך עמד לפני בשכבי, כל הלילה, והדיר שינה מעיני.

13 באוגוסט. היום נודע שההרוג היה יהודי צעיר מקוסטופול. הוא נקלע באקראי לאלכסנדריה בדרכו לרובנה אל קרוביו. המשטרה תפסה אותו והושיבתו בצינוק שם היה יומיים. ביום השלישי הוציאוהו החוצה וציוו עליו לרוץ. כביכול להימלט על נפשו. הם ביימו בריחה — ו"אימונים" לעצמם. נתנו לו קצת לרוץ והחלו לרדוף אחריו כשהם מתפרסים בתמרון "צבאי". וכך גמרו את המשחק כפי שגמרו.

26 באוגוסט. במסיבות דומות של הצעיר מקוסטופול נהרג היום אברהם גורודצ'ר.

אשתו עמדה ללדת. הוא נאלץ להזעיק את המילדת המקומית הנוצרית צ'יקובה. מכיוון שבלילות שרר עוצר, הוא גיגש למשטרה לבקש מהם רשות ללכת אל המילדת. יורק הרשה לו ברוב אדיבות. אחרי שיצא הם הלכו בעקבותיו וליד ביתו של יואל קיפר הם ירו בו והרגוהו. בלילה העירו כמה יהודים וציוו עליהם לקברו במקום בו נורה.

גם בלילה ההוא נדדה שנתי מעיני. ישבתי ונסיתי לכתוב בלדה על שניים יהודים ואחד יוון. אך נדמה היה לי לבסוף שאין אני מצליח בצורה השירית וקרעתי לגזרים את כתב היד. נתברר לי, שכל שאיפתי היא לא לכתוב שיר, כי אם לקרוע לגזרים את יורק מרקטון. מי יתנני יהודה המכבי!...

2 בספטמבר. הגרמנים, יחד עם השלטונות האוקראיניים המקומיים, יועציהם ה"מומחים", מינו ועד קהילה יהודי ("יודנראט"). אביגדור גרושקה מונה יו"ר וחברים בו בניה גורודצ'ר, זלמן ברוזוב, הרשל אוליניק ואחרים. מאז מונה ה"יודנראט" הופנה אליו זרם דרישות ופקודות מהגרמנים והאוקראינים: דרישות גיוס אנשים לעבודה, גיוס כספים, זהב ותכשיטים, פרוות ובגדים חמים לצבא הגרמני הכובש וכן שעונים ורהיטים לסתם יחסנים גרמניים או אוקראינים.

הגרמנים מיוצגים בעיירה ע"י קצין קשיש, שתוארו הרשמי מנהל המשק ("לאנדווירט"). מעין אחראי לאיסוף מכסות החיטה והדגנים, החמאה וצרכי המזון מהאוכלוסיה באיזור אלכסנדריה, שרובם הם חקלאים, אך למעשה הוא גם השליט על המשטרה האוקראינית ואין ספק שכל הדרישות מה"יודנראט" באות ממנו. כבר שלח אל ביתו שבגרמניה מכוניות עמוסות רהיטים, פרוות וכו', שה"יודנראט" היה נאלץ לספק לו. גם לפילגשו הפולניה ומנהלת משק ביתו נאלץ ה"יודנראט" לספק שפע של בגדים, שטיחים ותכשיטים, לה ולכל בני משפחתה.

אצל האיכרים האוקראינים והפולנים הוא מלאים ומגייס את מרבית יבולם, למען הצבא הגרמני הכובש". האוקראינים, שצהלו עם כניסת הגרמנים וחשבו שהנה באה הגאולה לעולמם ואוקראינה העצמאית הנהיגה קמה לתחיה — החלו להתיאש והתלהבותם פגה לאט לאט. זקן גרמני זה מתיחס אליהם בגסות כשהמלה "שוויינה" (חזירים) אינה פוסקת מפיו. אתמול נודמן לי לראות שני איכרים יוצאים ממשרדו אבלים וחפויי ראש, כהמן הרשע מאת המלך אחשוורוש...

מישקף ספרותי

עמנואל פולאק

בלדה על מת לוחם וידידיו החיים

...יקירי, הצלחתי איכשהו להגיע לזסלב, ביקורי הראשון היה בבית הקברות היהודי, בהם טמונים יקירינו. צמרמורת אחתני למראה עיני: אין מצבות. בורות ומהמורות. אין זאת אלא שהרבה עצמות-מתים הוצאו מקברותיהם. ועשבות פרא. וחולי בר וכו' נוברים פה ושם. רק מצבה אחת מצאתי עומדת על תלה: מצבת אביך ז"ל; אחד מרוב הנסים שחזיתי בימי חיי כיהודי...

(מתוך מכתב של קרוב)

או בלהת-פחדים-בת-אמונה-טפלה
שנותרתי לבדי מכל אשר ראו
באורגית-דמים של נאצים
ביהודים חיים, אמללים,
בבית קברותיהם.
לאל הפתרוגים.

לילה לילה בחצות
כל יהודי עירתי
יוצאים מקברותם
לשוחח עם האלהים.
שואלים אותו בצקון-לחשם
ו/או ברעשם-שלא-נשמע
של המתים:
למה?
אז בא גם אנכי
מאמץ-קדוש של מרצחים, אללי,
בקרב בני עמי, בקהלם,
וועק מרה לצדק.
אך אין קולו-של-מת
נשמע בראש אשמרת
באזני ילוד-אשה.

עד בקר יום אחד של שמש-זיו

איכה נשארתי לבדי.
איכה עמדה בך
זו מצבתי מכל המצבות.
שריד-פליט-ונוכר
לכל אשר כאן חי, נשם.
לכל אשר נשמת-חיים
נפח אל באפו.
אני — דרישת שלום היחידה
מן החיים, ראיתם כאן
במותם. אך לא של המתים.
ידידי — דורות, הלכו לעולמם.
דורות הרבה. לפני עוד אחרי.
הרבינוביצים, הליפשיצים, הכהנים.
מהם הוצאו מקברותם כנצר הנתעב,
בסחי, בהכרות קברות-אחים.
אני מזכרת יחידה לחיים נכחדו.
אני אות קון לפריצי-אדם.
אני בבור-קברי
מתחת למצבת-אבן
בבית-חיים לכל היהודים —
היו — וראו: אינם עוד. אללי!

לבדי. —

כלום היתה יד המקרה.

הו, מלטר חיש נפשכם מכאן!...

אני המת שמרתי על קברות אחי כחי.
לא עוד זרעו בו הדגן, תירס, חטה.
לא עוד שתלו בו הבסתן הטוב.
וכה עד אמא-טבע צמחה עשבות הפרא
כסו ערנות קברים מחללים.

לילה לילה בחצות יוצאים
בני העירה לשוחח
עם האלהים. לשאל אותו בלחש
ו/או בקול רעש-גדול,
שלא-נשמע:
למה? — — — — —

בודדה עומדת מצבה אחת
אי-בשדה על קבר, היה
אי-פעם בית-חיים ליהודים.

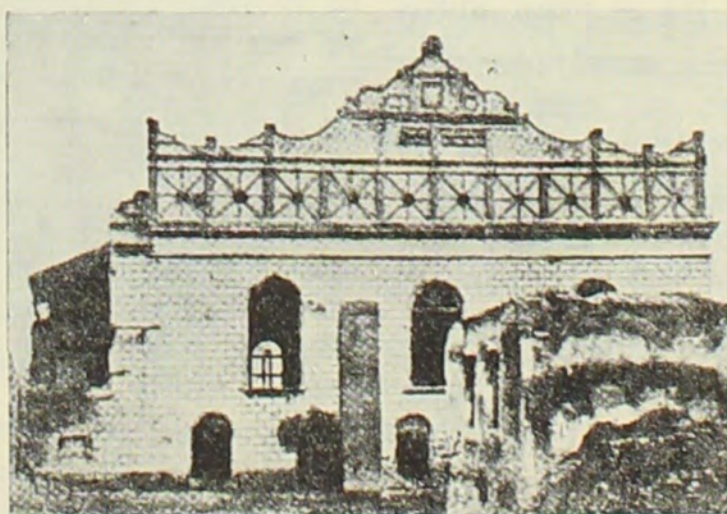
לעלות, לכרע ברך לפניו
מקוה אני עוד, יום אחד.

נוסח עברי: נ. ליבנה

יצאו שכני היהודים לשעבר
השדה לסקר.

לא חלילה לשקם המצבות
לזכר שכניהם. באו כאן לראות
מה טוב לשתל, לזרע בזה האדמה
הפוריה, בפרס אביב זוהר-חמים:
בסתן, חטה, דגן או שמא תתירס
הטוב, למאכל אדם וחזירים.

צעדו-קרבו אל מצבתי-קברי,
בו יהודי, עזר להם תמיד
בעת צרה, כי ידע הוא דינא
דמלכות. ולפתע עברם הרעד
וצוחת-אימים נתמלטה מגרונותם:
הנשר, על המצבה שם, חי
הוא חי! הו רוח, בן ואם קדושה!
הנה נועץ הוא כם את צפרניו
כחברות. ומקורו שואף לדם.
אלהי היהודים ירד לנקם דמם.
אלהי היהודים כעוף דורס בכעסו.
אלהי היהודים מי יעמד בזעמו!

בית-הכנסת הגדול ע"ש המהרש"א באוסטראה

פרקי קלוסובה

חיים דן

עודנו במקום התחלנו בשינוי אורח-חיינו. החול-צה היתה לנו לסימן-היכר לעומת עונבי העני-בות. מפעם לפעם היינו יוצאים לעבודה כדי להכין לנו תוצאות הדרך וכדי לקנות בגדים וצרכי אספקה אחרים להכשרה, מחשש שלא נקבל מן הבית עזרה ושיהא עלינו לברוח בחוסר כל.

והנה נחלקו הדיעות בתוכנו בבחירת מקום להכשרה. מספר הקיבוצים בפולין עדיין מועט היה בימים ההם — ומבין כולם ייחדה לה קלוסובה מקום לעצמה. היא היתה כמצודה חלוצית בפולין, בשביל הנוער החלוצי הווהלי-נאי במיוחד, ועליה גאות התנועה. ומוניטין יצאו לה כמקום של קנאות והחמרה בהגשמה. התביעות הגדולות מן הפרט ולמען האידיאה המרכזית וההתמודדות ליצירה קיבוצית שלמה עוד בגולה, בדרך לא"י — קסמו לנוער החלוץ-צי התוסס, וכל שהחליט אז על יציאת להכשרה בקלוסובה ראה בכך מבחן רציני לעצמו. החלטה כזאת קשורה היתה לא מעט בהתלבטות. היו שחששו להעמיד עצמם במבחן הקשה ביותר — והיו שנמשכו דווקא לשם. הקושי, הסכנות, המבחן — גירו ומשכו.

בחרתי בקלוסובה.

ב

בעוד הרכבת מסיעה אותי על פני מישורי ווהלין לקלוסובה — אני דרוך כולי לקבלת הפנים הנערכת בהכשרה לחבר חדש. ברחבי הסניפים היו מספרים על מעשי-משובה מצד "חברה" בפגישה ראשונה זו — והכל, כביכול, מתוך כוונה טובה בהחלט: לבחון את כוח עמידתו ומסירותו של ה"חדש". והיה אם לא נבהל אותו חדש ולא קם ונמלט על נפשו — סימן טוב הוא לו, כי יכשר להיות חלוץ והרי הוא "מש-לנו". אך עוד ביום הראשון יכולתי לסכם,

מאורעות תרפ"ט הסעירו עד היסוד את יהדות פולין. פרט לכמה מן הנמושות ושונאי ציון להכעיס היה לב כל הקיבוץ היהודי בימים הטרגיים ההם עם המתגוננים בארץ. העתונים היו "נחטפים" בהגיעם לעיירה ועובר-רים מיד ליד. מן המקומות הנידחים היו יהר-דים עוברים מרחקים ברגל כדי להשיג עתון ולקבל ידיעה מן הארץ. המוני-המונים נזעקו, נשבעו שבועות אמונים להמשיך בבנין ולמלא את שורות הנופלים על משמרתם. זרם חדש של חברים נכנס ל"החלוץ". התנועה היכתה גלים בעיר ובעיירה.

נסערה כל הגולה — ועמקו חוויותיו של אותו חלק בנוער, אשר ראה כל הימים את עצמו קשור אל התנועה המגשימה בציונות ואשר א"י היתה בשבילו סם-חיים וגורל-חיים אישי. מזועזעים התהלכנו במוסר כליות על שאין אנו נמצאים בשעה זו עם המגינים במקום הסכנה ממש, במערכה. המצפון תבע, הציץ: מדוע נדחתה עלייתנו עד כה, מדוע התמהמהנו? מה הבדלי גיל, מה קשיי עלייה, מה תלאות בית וכיוצא באלה לעומת התביעה הגדולה האחת: לעלות! יתר מאשר עד כה נעשה לנו צר המקום בעיירה. ניטל כוחם של כל הנימוקים המעכבים. שוב לא יכלו לעצור בעדנו לא צורך אישי ולא חובת המשפחה וה-ציבור. מחשבה אחת מילאה את ליבנו: לקום ולעשות, לצאת מיד להכשרה ולעלות בקרוב.

לשיחה בפי כל היתה הקבוצה היוצאת להכשרה. משפחות שהשלימו עם הרעיון שאחד מבניהן יעלה ויהיה לפועל בארץ, לא קיבלו בשום פנים את היציאה להכשרה. ההכשרה עדיין היתה בעיני רבים ענין של אנשי-הפקר ו"יחפנים", ענין מוזר וחשוד, אשר בני-טובים ובני-אבהן לא יבואו בסודו.

אך החוג שמר על ליכודו ועקשנותו, וב-

המון והמולה. אלפי ידיים עושות במלאכה, נאבקות עם הסלע הקשה לשוות לו צורה נאותה. קשה הסלע, אך אדם ומכונה חברו עליו — והריהו נכנע. אתה משקיף למטה, למחצבי האבן, ולפניך כעין כוורת דבורים שוקקה. שם שכבה אחת של קודחים-נוקבים בסלע, טומנים חומרי נפץ. שכבה אחרת עורבדת בסמוך לה. ורבים רבים מסתערים על גושי הסלע, שנפרדו ונעקרו מבטן האדמה, בפשישים גדולים וכבדים, לבקעם, לחלקם, לפצ-

מי לנו, מה לנו, אין לנו מאוס פה.
סוערנו מבית, מכל היקר.
פרע ראשנו, הבגד פרום כה.
חבריא מופקרת, רוננת בצר.

(מ"המנון קלוסובה")

כי כל ה"נימוסים" האלה שוב הם נחלת העבר. הקביעות בהכשרה שיוותה סגנון אחר גם לקבלת חבר חדש.

בבוקר הגיעה הרכבת לקלוסובה. בין המון הנאספים ברחבת התחנה הכרתי מיד את החלוצים, חברי הקיבוץ. אף הם נתנו דעתם עלי ומיד נלוו אלי בדרך לדירת הקיבוץ. רציתי להתפרק מיד מכל המקשר אותי אל העבר ומיהרתי בו ביום למסור את בגדי למחסן המשותף. בעדינות קיבלה אותי החברה שעבדה במחסן. יחס כזה גילה אלי גם החבר, שהתקין לי את נעלי הגומי המיוחדות והטיפוסיות לעבודה בקלוסובה, והכין לי מקום שינה. הטיף פול החברי הפתיעני לטובה. עתה אני מחכה ללילה הראשון ולבחינה שצפוי לה כל חבר חדש.

לי ולחבר אחר שבא אותו יום ניתנה מיטה משותפת בעליית-הבית. שישים איש ישנו באר-תה עלייה, שנים-שנים בכל מיטה. מספר החברים בקיבוץ הגיע אז ל-230. שאלת הדיור היתה קשה, והחברים היו מפוזרים בכמה בתים רחוקים זה מזה.

כל אותו לילה ראשון לא עצמתי עין. התמורה בחיי מאז יום אתמול, היציאה מן הבית, הפרידה, הנסיעה, הפגישה והציפייה לבאות — כל אלה הסעירו את רוחי ושנתי נדדה. ער וקשוב הייתי לכל זיע בעלייה — ומסביב דממה עמוקה.

לפנות בוקר שמעתי צעדי השומר שבא להעיר חברים מספר לעבודה. בזהירות עבר ממיטה למיטה ומשמצא את החבר המבוקש, הריזו פונה אליו ברוך: "חבר, היכול אתה לקום לעבודה? אם כן, אתה עובד במקום פלוני אל-מוני..." והקול שופע אמונה, עדות לתרבות חיים חדשה שנשתלה כאן...

ג

אף כי לא ישנתי כל אותו הלילה קמתי בבוקר רענן, קל וזריז ליום-עבודתי הראשון בקיבוץ. כשעה הקבועה יצאתי עם כל החברים למחצבה.

אבן, אבן, אבן. על פני הכיכר הרחבה פזורים מאות יצורי אדם ומסביב עולה קול

כבר השמש עומדת במרום-הרקיע, ועד שעה מסוימת לפנות ערב על הקרון להתמלא — ואני, ברור לי, כי לא אוכל לעשות זאת על אף כל מאמצי...

נבוך ונדהם עמדתי ליד הקרון, והרהורים מרים ממלאים את כל ישותי. האומנם בכך אמרו לנסותני? איך לא הבחינו, כי חדש ער-דני ולא נוסיתי בעבודה כזאת? וכלום ייתכן, שאיש אחד לבדו יספיק למלא עבודה זו תוך שעות מעטות אלה?

עוד אני נתון למבוכתי ולהרהורי הכבדים — ולפתע הופיע לפני חבר אחד, ניגש וטפח על כתפי בידידות. — פתח ואמר:

— ראיתי, חבר, בצערך. רואה אני והנה אתה עובד למעלה מכוחותיך וכולך מלא דאגה. ובכן, אל תדאג, אנחנו מחכים לבואם של חברים חדשים מסניפי „החלוץ“, חסרים לנו עתה אנשים — ולא רצינו להפסיד עמדתנו בטעיה — על כן השאירוך יחידי כאן. הנה אני עובד יומית במקום קבוע ובשעה 4 נגמור, כל העובדים יומית, את עבודתנו — ומיד נבוא כולנו לעזרתך ולעזרת יתר העובדים בטעינת קרונות, והללו יתמלאו בשעתם. את העבודה נגמור כולנו יחד. זה מנהגנו תמיד.

הפטיר — והסתלק לעבודתו.

כמלאך מבשר היה בעיני. כאילו אבן-מעמסה נגולה מעל ליבי, ואכן, אך נשמע צל-צול הפעמון, המבשר גמר עבודת ה„יומיים“ — וממעמקי המחצבות ומפינות אחרות נהרו וחשו כל חברי הקיבוץ אל הקרונות. בתנופה רעננה ובמשנה מרץ חודשה העבודה. לשעה הנועדה נמלאו כל הקרונות.

הפועלים הבודדים עזבו את המקום עם הצלצול, ואלה שלא הספיקו — נשארו לבדם להשלים מלאכתם פה ושם, אך אנשי הקיבוץ נשארו כולם. איש מהם לא הקדים לפרוש מן העבודה לפני הציבור כולו. נסתיימה העבודה, וכולנו יחד כגוש אחד חוזרים הביתה — ושירה אדירה, ארץ-ישראלית, חלוצית, בוקעת משור-רותינה.

באנו הביתה וכמאליהן נצמדו עיני לכתובת

לם; ומשם — מן המחצבה — זרימה בלתי-פוסקת של חומרי אבן. מפינה אחרת עולה קול סאונה של מכונת החצץ, ומסביב, על פני מר-חבים ניכרים, המוני אנשים העוסקים בסיתות ובריקוע, מבקעים ומנפצים, מחצצים ומנפים. משעת צאתה מן המחצבה תעבור האבן של-בים שונים עד היטענה בקרונות והישלחה ליעדה.

מחצבה זו היתה הגדולה במחצבות המקום. כאלפיים פועלים עבדו בה בעונה הבווערת, בעונת הקיץ, ובתוכם כ-150 מחברי הקיבוץ. ביניהם צאצאיהם של גולים ונידונים לעבודת פרך מימות הצאר, יוצאי כפרים בסביבה, איכרים מערבות ווהלין ומביצות פוליסיה, ועובדים שונים שהיגרו לכאן מכל קצווי פולין לחפש לחם. על אף מיעוט מספרו יחסית הטביע הקיבוץ חותמו על המחצבה. ה„פלסטיגים“ — שמם הולך לפנייהם. מונחים עבריים שונים נעשו לקניין הרבים: „חצץ“ אמרו גם המש-גיחים הזרים; „חלוצים“, „חברה“ אמרו גם הנכרים; „קיבוץ“ — מלה זו ידעו כולם. אכן, נוכח האבן הקשה הזאת, בתנאי העבודה החמורים ובחברת בני-אדם זרים אלה — יכלה רק חברה מלוכדת לכבוש לה עמדה ולעורר כבוד בעיני כל. חברי הקיבוץ חדרו לכל העבודות והמקצועות. במיוחד היתה טעינת הקרונות בחזקת מונופולין של הקיבוץ.

סמוך לבואנו למקום חילק הסדרן, חבר הקיבוץ, את האנשים לעבודות שונות, מי לעבוד דה יומית ומי לקבלנות, מי למכונות ומי לטעינת הקרונות. בין האחרונים הייתי גם אני. העמידוני ליד קרון שיש למלאו אבן גדולה ובינונית. החברים התפזרו איש איש לעבודתו, ואני נשאיתי ליד הקרון „שלי“, קרון גדול בעל עומס של שלושים טון.

אני מתחיל בעבודה, גורר בכל כוחי אבן אחר אבן — והקרון עומד ממולי כלוע פעור, בולע ובולע, ועדיין חללו ריק ותובעני. עברו שעות, כבר עייפתי, אך אין אני שם לב לכך. רק מצטער אני שהקרון אינו מתמלא. העגלונים מוסיפים להביא אבן אחר אבן. הערימה לידי הולכת וגדלה, אני אזור כל כוחותי — אך לשווא. הערימה גדולה ועוד העבודה רבה.

ההרחבה. האמנו כי כל יהודי צעיר יסכון להיות חלוץ.

עם התמורה צפו ועלו גם בעיות-חינוך רציניות, שהיו אחר-כך לבעיה הגורלית בחיי ההכשרה ו"החלוץ" כולו.

מבין המצטרפים החדשים היו שהביאו אי-תם תכונות עממיות נעלות: תום ופשטות ומסירות-אמת. אולם לרובם היו מושגים קלוזיים בלבד על ערכי התנועה. הם באו ללא חינוך עברי, תלושים מחיי הארץ ובהליכור-תיהם בלט הצורך הפרטי: להשיג סרטיפיקט.

העליה לא"י היתה לרבים אינטרס אישי ישר, תכליתי, ולא כולם ראו בה אותו חזון, שעליו התחנכנו ובו דגלנו.

ימים רבים אחר כך, בגבור הגל, התלבטו רבים ב"החלוץ" על הדרך והשיטה להכשרת אלמנט המוני זה. אך עוד בימים ההם פעלה בנו ההכרה, כי רק קיבוץ-ההכשרה הגדול, הפתוח, הממזג כוחות גרעיניים מחנכים וחותר ליצירת אורה מחנכת — הוא הכלי לחינוך המוני ולהכשרתם, להנחלת ערכי-חיים ותכונות חדשות.

בחללה של קלוסובה בתקופת ההיא החריפה מאוד הבעיה: איך לשמור על רמת התכנים שהוטבעו בחיים אלה? כיצד להמשיך ולכונן כאן חטיבת חיים ארץ-ישראלית, פועלית, שיתופית? איך להעלות את החומר האנושי החדש?

משענת יחידה לתפקידים אלה היו חברי "החלוץ הצעיר", שנמצאו בין הבאים.

קשים היו עלינו, יוצאי החה"צ, לבטינו, ולא חסרנו חבלי התאקלמות. נשאנו את חללי ההכשרה — הדלות התרבותית, התלישות וחוסר שרשיות במושגים ארץ-ישראליים, כאבנו ביחוד את עלבון העברית. זרה היתה לנו כל התבדלות ולא ראינו דרכנו בהתנשאות המתירה פריקת עול חובות. חברי החה"צ היו בתוך החברה כולה, ללא אירגון מיוחד וללא רצון להתבלט, הם שימשו בחברה המגוונת כוח מפרה, כובש ומלכד. השפעתם היתה ניכרת בחיי יום-יום, בעבודה ועל הבמה הציבורית.

שהתנוססה דרך קבע בחדר-האוכל: "תורת החלוציות העברית אכזרית במעשיותה ונפלאה במהותה..."

ד

אביב 1930 היה כעין תקופת-מעבר בחיי קלוסובה: תקופת התהוותה וצמיחתה של החברה מחדש. הדבר היה אחרי עליית "דור" ראשון של ותיקי הקיבוץ. לקלוסובה החלו להתקבל חברים חדשים מכל קצווי פולין — וההרכב החדש היה שונה מכל אשר קדם.

טיפוס חדש הופיע במחנה החלוצי, אשר לא ידענוהו עד כה: האיש הפשוט מתוך השכבה העממית הרחבה, מהמון בית ישראל. עד הימים ההם רגילים היינו לראות עולים לא"י מבין חוגי נוער אחר עזבם ספסל לימודיהם, מן האינטליגנציה, בני ציונים ותיקים ומשכילים. עליתו של כל פרט היה לה אופי אידיאליסטי, מהפכני. אלה היו בחירי התחום היהודי, מורדי-דיס-בודדים, עולים-מתפרצים. עכשיו באו בני הרחוב והסימטאות הנידחות בעיר ובעירה. מהם שהיו שבויים בידי תנועות זרות אשר פרנסום שנים על שנים בפרזות בלבד ועתה נתפכחו והכירו דרכם, מהם נוער היוצא לדרך החיים ורואה כל הדרכים חסומות לפניו ואימת מפולת מרחפת באויר, ורובם — נוער שנפלט לרגל המשברים הכלכליים התוכפים, או שחש כי הקרקע מתמוטטת תחת רגליו. אלה ואלה לא מצאו לעצמם תכלית אחרת אלא עליה לארץ ופנו ל"החלוץ" לשינוי אורח-חיהם ולעליה, כהצלה אחת ויחידה.

כאן נסתמנה ראשיתה של התקופה החדשה בחיי "החלוץ", ראשיתו של גל חדש אשר עוד מעט והיה לזרם אדיר.

זו היתה בשורת מפנה, והלב רחב וחרד.

תקפה אותנו מין הרגשת גאווה על שתנועה-תנו חרגה ממסגרתה הצרה ויצאה למרחב; דר-כנו זו תהיה דרך לרבים, כאשר איווינו וכאשר שאפנו. היו בינינו ששאלו אם צריך "החלוץ" להיות תנועה המונית ולקבל לתוכו כל צעיר בישראל או להסתפק ב"נבחרים", הינו, ביוצאי הסתדרויות הנוער החלוציות. אנו בירכנו על

לקיבוץ. הלבבות הצעירים היו פועמים ביתר עוז לפגישה החיה עם איש-הארץ, והרגשת הקשר אל הארץ קיבלה עידוד נוסף והוציאה אותנו מבדידותנו. השליח הביא אתנו נסיון המעשה במפעל הקיבוצי בארץ. ויזם בתוכנו גם פעולות חדשות וחיוניות. הוא היה אתנו כחבר, אך ביחוד לצעירים שבינינו היה כאח גדול. הוא ליווה צעדינו הראשונים בחיים ובפעולה בעין טובה וביד מאמצת.

כל שהעניקה תקופה זו להכשרה הועילה הרבה לחיסונה ולהכנתה לקראת התרחבותה וכיבושה ולקראת המבחנים שתכפו ובאו עלינו. מבחן גדול ראשון נועד לנו מקץ זמן מועט.

ך

במאי 1930 נגזרה גזירת פספילד על העליה העובדת — ושמועות הגיעו כי גזירה זו נגזרה לשנים. מכה קשה הוכתה התנועה הציונית. עלה גל של מחאות. הרחוב הגיב כדרכו: הת-עורר למחאה, אך היאוש ארב...

בחי ההכשרה הורגשה המכה ביותר. פה היתה העליה שאלת חיים אישית. כולנו עמדנו בדרך לארץ, מצפים לעליה. השתרר מצב-רוח של דכאון, ואף בתוכנו החלו פה ושם לבצבץ סימני רפיון.

באחד הערבים נערכה אסיפה. בפתיחה הוצגה השאלה בפשטות ובכוח: „מי אתנו ומי אינו אתנו? כותלי הבית הזה הם ששמרו בימי מצוקה לשעבר על הגחלת שלא תכבה. ציבור האנשים שנמצא אז כאן — הוא שעמד לתנועה בצר לה, עד עבור זעם. הנעמד גם אנו?”

מצפוננו של הציבור התעורר, התגבר. עשרות חברים דיברו בשיחה זו ובפי כולם סיכום אחד: „לא נירתע, לא נשלים עם הגזירה, נפרוץ גבולות ונעלה”.

ונאמרו הדברים הפעם לא כמליצה השגורה בכל שעת-צרה לעליה. איש-איש הבחין בתוכן המיוחד, המחייב, המקופל במשפט זה. כאן ניתן ביטוי ראשון ומפורש לנכונות לפרוץ שערים נעולים גם בדרך בלתי-רגילה ובלתי-כבושה. רמז ראשון להעפלה. התנועה החלה לעלות

התפקיד הגדול — היות חלוץ בתוך עמו — מתח את הכוחות וחישל את האופי. הכרת השליחות הוסיפה טעם לחיינו.

ה

חבלי ההתאקלמות נתנו אותותיהם גם בשטח אחר: היאבקות בפגישת „דורות” — בין החברים הוותיקים, ממשיכי המסורת, ולבין החברים החדשים מן אחה”צ אשר זה עתה באו. היאבקות זו נגעה ברקמה עדינה ביותר.

כל יצירה חדשה מעלה בראשיתה קנאות ברוכה, אך כל יצירת-אמת חיה צריכה תמיד להתחדש מתוכה, שאם-לא-כן צפויה היא לסכנת נוקשות והתאבנות. התפתחות המפעל מחייבת גמישות בתהליך הפעולה וההגשמה. תוך שמירת ההנחות היסודיות. כל מה שמצאנו אז בקלוסובה כאילו נתקדש, אסור היה בער-עור ובחידוש. אך התבוננות במצב המריצה אותנו להפיח רוח חיים בעיקרים שונים ולחדש דברים שיש בהם, לפי הכרתנו, משום הרחבת אפקים. קיבוץ ההכשרה הקבוע הן היה אז אשר אך נדבכיו הראשונים הונחו.

אותם חברים ראשונים, ששיקעו במפעל ממיטב כוחם, חרדו לקיים ולא על-נקלה קיבלו תיקון כלשהו. ומכיוון שהקיבוץ הקבוע צריך היה בראשיתו לעמוד על נפשו במאבקים שונים עם רחוקים ואף עם קרובים, נתקבלה תחילה גם ביקורתנו, ביקורת העומדים על קרקע זו בשתי רגליהם, ביקורת קונסטרוקטיבית שמבפנים, באי-הבנה ולעתים באי-אמון. היאבקות זו עלתה לנו ביסורי-נפש רבים.

אולם תקופה זו חלפה חיש-מהר. הרקע המשותף, סערות החיים והמבחנים שהתרגשו עלינו ברבות הימים — ליכדונו לחטיבה אחת, שימשו סדן לחברות חדשה. הגרעין החדש בימים ההם נשא מאז יחד בעול והתסיסה שעברה עלינו הוסיפה שלבים לעלית קלוסובה ולהתחדשותה.

בפרשת הימים ההם, במסיבותיהם המורכבות, ניתן לנו סעד רב ע”י השליחים מן הארץ. ימי שהותו של השליח היו ימי-חג

ובנכונות — למרות זאת לא מיצו את אשר תסס בלבבות. כמו מאליהן השתלבו הידים לריקוד בהתלהבות ללא גבול, עד אפיסת הכוחות... ריקוד כזה ראיתי אז בפעם הראשונה בימי חיי. מאות אנשים התלכדו במעגל כגוש אחד. כל געש חרונו ולהט כיסופיו הערה הציבור בריקוד זה. כל אחד ראה חובה לעצמו להצטרף למעגל — כאילו הצטרף ונתן ידו לשבועה.

למחרת קמנו כולנו כאנשים חדשים, מחוסנים יותר, נכונים לכל אשר יעד לנו גורלנו בבאות.

בשלבם גבוהים יותר, ומושגים חדשים החלו להתרקם גם במלחמה בגזירות העליה. היה זה קולו של חוש הקיום הראשוני אשר הופעל, כי יותר מדי גדול היה המחנק מסביב, ואימת הכליון המרחפת על הגולה דחפה ודירבנה לכל מעשה. היה ברור, כי לנו אין דרך חזרה, ונכונים נהיה להחזיק מעמד במבצרי־ההכשרה כל כמה שיוטל עלינו, אך עם זאת נדרשת מאתנו פעולת יתר כדי לקרקר את חומת הגזירה ולו במחיר קרבנות בגופנו ממש. ההחלטה היתה ברורה: אין כוח בעולם שישלול מאתנו את הדבר הקובע תוכן חיינו — העליה ארצה. השיחה היתה ערה, והדברים פִּיכו בעוז

באי־היכלים

אמיר גבוע

(מהמחזור "שירי כותרת")

הם הִלְכוּ הַלֹּךְ וְקִרְאוּ: נִעְרָצִים! נִעְרָצִים! נִעְרָצִים!
וּבֶן־רִגְעַ נִסֵּס הָרְחֹב כָּלוּ דָגְלִים וְסִרְטִי־צַבָּעוֹנִים וְכִרְזוֹת־הַתְּהִלָּה.
הוּ, אֵיךְ כָּבְשׁוּ לָהֶם אֶת הָאֲבִיב כְּכֶבֶשׁ הַכֶּבֶשׂ אֶת הָאֶרֶץ בַּחֲזוֹן הָאַחֲרִית.
וְאַחֵר הָרְתוּ הַדְּבָרִים עַל לִוְחוֹת שֶׁל בְּרִית.

יצחק למדן

(חמש עשרה למותו)

עזריאל אורי

שריתק אותנו אליו. עינויי התופת שראה מסביב, בן, מות אחיו האהוב בידי ההידמקים מבלי שנודע מקום קבורתו, דיכא אז את נפשו. תחושותיו חודדו גם ע"י רוח החסידות שאפפה את סביבת עירנו — מכורת פיירברג. בסביבה זו התחיל לאזור אונים כדי לאחוז "בסערות הלילה, שכיסה את פגר העולם המטורף, במשרי טי האניה שתוציא אותו אל חופי הבוקר הצפויים לספינה הטרופה". הוא מצא אז בנו

ח. נ. ביאליק ויצחק למדן
בקונגרס הציוני ה־17

תלמידים קשובים וקרא לפנינו, מדי פעם, מקטעי שיריו והיינו מסוערים ומרותקים אליו גם בבקוריו, לפי מבוקשנו, בעיירות הסמוכות, שם היה מרצה על הספרות העברית ויוצריה. נפשו נקלעה בין יאוש לתקוה עד שמצא את פורקנו בעלייתו ארצה ותחל לעמול בשדמות שרונה שבגליל.

בימים ההם איקלע לעירנו לזמן מה המשורר יהודה קרני והשתתף לפעמים אתנו בכמה פעולות תרבותיות. למדן שמח עליו כמוצא שלל רב, כשגברה מלחמת האזרחים והגייסות הסובייטיים התקרבו למחוזנו, נתפרדה החבורה והוא נעלם מאתנו ובשובי כעבור שנה ומחצה לעירנו, כבר לא מצאתיו. הספקנו אז גם אנו להחליק, בעוד מועד, לפני הכיבוש הסופי של העיר ע"י הצבא האדום ולצאת יחד עם קבוצת יתומים את העיר ולעלות לארץ כאן פגשתיו שוב עם תום עבודתו בשרונה שבגליל, שבה הבשילה הפואימה "מסדה" — שעליה היה גאה במסתריו. אז ראיתיו גם ב"שינויי-גוף" שחלו

היתה חשכת דרכי מוארה: משכנות ישראל בערו, חרגו זעקות למרומים ולשונות מוקדה לועצות סתשובה לעומתן הושטו.

(„מסדה“, בדרך)

בימי שהותו האחרונים בגולה לפני עלותו ארצה, נדד יצחק למדן, המשורר העברי הצעיר, בעיירות העקובות מדם יהודים, וראה את להבות התופת שהוצתה ע"י הרומנים, הפולנים והטמני אוקראינה ונפשו נכמרה בקרבו מצער האומה הנטרפת. הכאב הצורב השתלט בכל-כולו והוא פרץ מקרבו בצורת שירה כבושה באפר ובדמי הקדושים ואשר שכינתא בגלותא המקוננת על חורבן בית ישראל מתיפחת מתוכה.

הוא נכסף לליריקה מפייסת, לשירה אידיאלית המשלימה ומנעימה את החיים — אולם נבצר ממנו לנוח בחוף זה. נפשו הנכמרת הוליכתו אל שירת הפייטנים, מחברי תפילות ישראל וקניותיו. כך היה גם בימי עלומיו בהיותו בעיר זוהיל, אם כי מבודד ומופלה מאתנו, בני הנוער בעיר.

הכרתיו לראשונה בשלהי קיץ תרע"ו, בבואי העירה כמה חדשים לאחר פרוץ המהפכה הרר-סית והפלת המשטר הצארי. להבות לחכו את אדמת אוקראינה. קהילות ישראל שתחו דם, כנופיות רוצחים הטילו אימתן בעברן ממחנה למחנה ואין יודע מה ילד יום.

תוך הסערה גדלה התסיסה הציונית ביחוד בקרב הנוער שהתבגר בעת המלחמה והתלבט בחיפושי מוצא. בתוכם התבלט הבחור התמיר בעינוי החולמות, המלאות עגמה עמוקה, והוא צנף אותנו במשבי רוחו הסוער. הוא, בהיר-ראיה, תבע מאתנו הקשבה תמה לחזיוני רוחו. איזה צופן חבוי היה אז בדבריו ובכתביו,

במערכת. היה זה מפעל נועז. לא פעם היה נדמה, הנה הוא נופל. אך תמיד קם והמשיך. בכוח ובאומץ רוח פיתח את ה"גליונות" שלו וטבע בהם את חותמו המיוחד. הוא גילה כשרונות צעירים, ריכז חבורה של סופרים בארץ ובתפוצות ואף התקשר עם אי אלה בודדים, הנאנקים ברוסיה המועצתית. הם נמשכו אליו והוא פרסם מיצירותיהם, עודדם ועיצב את דמותם, ומהם כיום כמה מראשי היוצרים.

למדן כתב גם על ענייני הזמן בלהט ובצער בשם הכינוי מתבונן. אולם הוא לא רק "התבונן" אלא גם "התערב". עיצב את דעת הקהל ונשא בחליו של דורו המתלבט. הוא היה פובליציסט מחונן, נוקב וחודר לתוך העניינים, בהם דן. חבל שמאמריו טרם כונסו ולפיכך

בו: קומתו הזדקפה וידיו מיובלות וכולו שזוף, הוא מצא כבר אז את מקומו כמשורר. ההתפעמות למראהו היה בי גם כיום. שכרון היצירה תסס בנפשו וטרם מצא מרגוע לרוחו. בפגישות אלו הרבה לשוחח על מגעיו עם כמה מהסופרים ובייחוד על השניים הצמודים יחדיו: אשר ברש ויעקב רבינוביץ, שהחלו אז להוציא גם בשיתופו, את "הדים". לקובצים מקוריים אלה נתייחד בזמנם מקום מיוחד בספרותנו בארץ ובהם באו לידי ביטוי מעיינות היצירה המקורית החדשה במולדת אשר עמל-כפים מקימה אט-אט לתחיה.

בהיפסק הופעת "הדים" חש בלבו כמעין חלל ריק. הוא הכיר חוגים הצמאים לחידוש ההוצאה והם עודדוהו לייסד במה חדשה משלו.

יצחק למדן

שמואל קפלן

יהונתן שליין

לא עמדו עדיין על מלוא ערכם והיקפם. הוא העמיק בשאלות היסוד של הארץ והגולה. כאשר מת בפתאום, לא השאיר יורש אשר ימשיך בקיום הבמה, אותה טיפח ובה שיקע כל כוחות נפשו.

גם שיריו נעשו כבר יקרי המציאות ואינם מצויים בשוק, מלבד "מסדה". כתוצאה מזה שוב אין מכירים את למדן כהלכה. יזמה לכנס את כל כתביו, הפיוטיים והפובליציסטיים, כדי להזרימם מחדש אל מחשבת הדור — תבורך.

כעבור כמה שנים ניגש לייסוד "גליונות". רבים ראו אז בכך הקמת במה נפרדת והאשימוהו בשאיפה להתבדלות. הוא לא התכחש לעובדה, שיש לו צורך להשמיע את דבריו לציבור. הוא התמסר כולו לטיפוח "גליונות" ועסק בכל פרטי ההוצאה. וכמו ברנר בשעתו בהוציאו את "המעורר" כך היה גם הוא המחבר, המביא לדפוס והשולח. ומופלא הדבר, כיצד הצליח לעמוס על שכמו משא שליחותו במשך עשרים ואחת שנות "גליונות", בהיותו כמעט יחיד

יהודים לא הלכו „כצאן לטבח“

שעיה שיכאטוב

150 אלף יהודים. למעלה מ־32 אלף נפלו. בצבא אנדרס היו כ־5000 יהודים. גנרל אנדרס היה, עד פרוץ המלחמה, מפקד הדיביזיה שהתמקמה ברובנה, ווהלין. כאשר התארגן מחדש הצבא הפולני ברוסיה, כמעט שלא נתקבלו בו יהודים. העובדה שלצבא זה נתגייסו הרבה מהדיביזיה שלו ברובנה עזרה ליהודים יוצאי רובנה להתקבל לצבא. בדיביזיה ע"ש קוסציושקו שהתארגנה בבריה"מ היו כ־2000 יהודים; בצבא האדום היו כחצי מיליון יהודים. כמאתיים אלף נפלו בחזיתות; בדיביזיה הליטאית שהתארגנה אף היא בבריה"מ היו כ־12 אלף יהודים; בצבא הבריטי 62 אלף יהודים; בצבא האמריקאים 555 אלף; בצבא הקנדי למעלה מ־16 אלף. היישוב היהודי בארץ־ישראל „תרם“ לצבא הבריטי 26 אלף לוחמים. כל אלה בצבאות רשמיים, מחוץ לפרטיזנים, שהם פרק בפני עצמו. לפי האומדן הגיע מספר „אנשי היערות“ היהודים הלוחמים ל־25 אלף, רובם לוחמים אקטיביים מאחורי קווי האויב ומהם הרבה מפקדי מחנות פרטיזניים.

„לקסיקון הגבורה“ כרך א', פרטיזנים ולוחמי מחתרת בשטחים המערביים של בריה"מ, אותיות א–י' בהוצאת „יד ושם“, ירושלים. למעשה הוא מקיף את שטחי פולין המזרחיים ובתוכם גם ווהלין. בלקסיקון הובאו רק שמותיהם של אלה שנפלו בקרבות, בסה"כ בכרך הנ"ל 565 שמות.

„גובוריאט פוגיבשיה גירוויו“ (מדברים הגיבורים שנפלו) הופיע במוסקבה ב־1963. זוהי המתדורה השנייה המורחבת ב־230 אלף העתקים. בספר הובאו 120 תעודות וגלרית שלמה של גיבורים יהודים*.

* ראה מחקרו של ההיסטוריון היהודי מרדכי ברנשטין „צבא הפלא של גבורינו“ ב„דער פריינד“ מרץ–אפריל 1966 בהוצ' ה„ארבעטער־רינג“ בארה"ב.

ממדי ספרות השואה גדלים ותולכים עד היום הזה, אך מקום ראשון בה תופסים הסבל הרב וה־טרגדיה של העם היהודי תחת שלטונו של היטלר. זה בא לידי ביטוי בזכרונות, גביית עדויות, תיעוד — וספרות יפה ושירה. עובדת ההתנגדות וגילויי הגבורה הרבים של היהודים לא באו לצערנו על ביטויים המלא ואינם מבטאים בשום פנים ואופן כפי שהיו במציאות. מעטים מאד מבין הפרטיזנים היהודים החשובים נשארו בחיים. במותם אבדו לנצח מעשי גבורתם הרבים והנפלאים, שהביאו כבוד ל־עם היהודי. כמעט שהשלמנו עם הרעיון שהיהודים בתפוצות עשו מעט מאוד בימי היטלר להצלת אחיהם בארצות הכיבוש הנאצי. וכ־אילו לא די בזה אנו שומעים מזמן לזמן, ולצערנו דווקא בחוגים יהודיים, שהיהודים הלכו „כצאן לטבח“. וכאמור, אין זה נכון. היהודים התנגדו. בגיטאות, במחנות, מאחורי קווי האויב, ממקומות מחבואיהם ביערות כפרטיזנים.

הבו ונבדוק אי־אלו עובדות.

נענין באוסף „לוחמים מספרים“ בהוצאת ארגון נכי המלחמה למלחמה בנאצים בהשתתפות „יד ושם“ ירושלים — תל־אביב (1961), בקרוב ל־40 עבודות מובאים בין השאר עובדות וסיפורים על מלחמות הגבורה של פרטיזנים יהודים ביערות ביאלורוסיה, בדיביזיה הליטאית, על ילדים ונערים קשרים בגיטו מינסק, על פרטיזנים יהודים באוקראינה הכבושה, על חלק היהודים במחתרת הצרפתית, על יהודים במלחמה מלצ'ינגראד ועד ברלין, על גדות הוויסלא, על אדמת בולגריה וכו' וכו'. בדברי ההקדמה לקובץ נאמר ששני מיליון יהודים לחמו עם נשק ביד נגד החיה הנאצית וגרורותיה. נצטט משם כמה מספרים ותאריכים בלבד:

בפרוץ המלחמה נגד היטלר היו בצבא הפולני

היהודים בתנועת ההתנגדות

בזמנו זומן בוורשה כנס בינלאומי של היסטוריונים. כיום, כמובן, לא היו מאפשרים שם כנס כגון זה. בהרצאותיהם של היסטוריונים רבים מארצות שונות צויין בהרחבה חלקם של היהודים בתנועות ההתנגדות השונות בארצות שונות.

חוקר בולגרי הדגיש, כי ארצו רושמת כגבורים, יהודים שלקחו חבל בהתנגדות הכללית; איש צרפת קרא בהרצאתו רשימה ארוכה של שמות יהודים, רובם יוצאי פולין, אשר נפלו בקרבות עם הפולש הנאצי על אדמת צרפת; אחד הצירים הרומנים ב ועידה סיפר על האבדות הרבות של היהודים במח תרת בארצו; פרופסור איטלקי קרא אף הוא רשימה של יהודים לוחמי מחתרת באיטליה, כמובן שאנשי המשלחת היהודית מישראל, ביניהם המשורר אבא קובנר, מלוחמי גיטו וילנה, התרכזו בנושא היהודים. דויד דיאמנט, חבר המשלחת הצרפתית עמד בהרצאתו על התפקיד החשוב שמלאו במלחמה היהודים בכלל ויהודי פולין בעיקר, בתנועת המח תרת עלה, באחוזים, מספר היהודים על זה של הצרפתים. "ידוע", אמר דיאמנט בין השאר, "כי היהודים היו קרבנות ההיטלריות, אך מעט מאד ידוע על האלפים הרבים של יהודים שלחמו בגבורה עיי לאית בתנאים תת־אנושיים מחרידים". ברל מארק המונה, באיכוה המשלחת הפולנית, הפנה תשומת לב לעובדה, שבמסגרת תנועות ההתנגדות הקימו היהודים פלוגות יהודיות מיוחדות בגיטאות, מחנות ריי כוו, יערות ובחלק הארצי בארצות: פולין, רוסיה הלבנה, ליטה, צרפת, בלגיה, סלובקיה, יוון וחלקית גם ביוגוסלביה, בולגריה ובגרמניה. מכאן הוא למד שאם המיעוט היהודי הנרדף על צואר ונידון למוות

בכל הארצות האלו לחם בגבורה באויב הנאצי, כבר בשנים 43—1942, הרי ברור לכל, שיהודים צריכים לתפוס מקום נכבד בתולדות תנועות ההתנגדות בכל הארצות האלו ואף בקנה־מידה בינלאומי בתנועות ההתנגדות הבינלאומיות.

מכאן, שכל אלה המדברים על יהודים, שכולם הלכו "כצאן לטבח", אינם יודעים מה הם שחים. מכאיב, ביחוד, כאשר אומרים זאת גם יהודים, מצווה עלינו, איפוא, ללמוד ולספר לבנינו אחרינו על תקופת־דמים זו בתולדות עמנו בשנות הארבעים של המאה העשרים.

ההתנגדות היהודית בוואלין

לודסיר, טוטשין, קרמניץ ונקודות אחרות בוואלין היוו נקודות מוקד להתנגדות ומרד יהודים נגד הנאצים. נקודות אלו מסומנות בבירור במפה שהובאה בכרך י', של האנציקלופדיה היהודית הכללית, המציינת את רשת ההתנגדות היהודית בכללה. לצער רנו לא ידועים הרבה פרטים על ההתנגדות המזוויינת במקומות אלו (*). אחד המפקדים הידועים של הפרטיזנים היהודים בוואלין היה המהנדס גולדינגר ("דיאדיא משה") אשר חי את שנותיו האחרונות בישראל. עליו סופר במיוחד בקובצי "ילקוט" קודמים.

תנועת ההתנגדות של יהודים בוואלין, אשר הרוו בדמם את אדמתה הפוריה, תפוס את המקום הראוי בהיסטוריה היהודית והכללית.

(*) על מרד גיטו טוטשין מאת מנדל מאן, ראה בחוברות קודמות של ילקוט ווהלין, בעברית וביידיש.

הבו מדליה לזכר יהדות ווהלין

הבת של נר או שני נרות ובינות עיגולי הספיראלה שמות כל קהילות ווהלין, ערים, עיירות וכפרים, באר תיות לטיניות או עבריות. לדעת המציע יהיו על המטבע הרבה מאוד קופצים בין יוצאי ווהלין בארה"ב, בין המנויים הקבועים למטבעות ישראל שם, שביניהם גם הרבה לא־יהודים. גם בישראל, הוא מבטיח בשפתו העברית הנמצאת, יהיו אלו שקלים קנטרין, כסף עובר לסוחר, במדליה רואה מר סובל פרסומת רבה לרעיון הנצחת יהדות ווהלין — ושכרה בצידה — למימון פעולות התרבות השונות של האיגוד.

הנפקת מדליות ארד בגודל מתאים לזכר יהדות ווהלין — באמצעות המטבעה הישראלית הממלכתית — מציע מר נתן סובל, יוצא לובומיל וכיום מתכנן ערים בעיריית ניו־יורק ועורך הרבעון "השקל" (באנגלית) המוקדש בעיקר למטבעות ישראל והפצתם ברחבי ארה"ב. המהנדס סובל, שהוא גם צייר וגרפיקאי חובב, מציע, כמובן, שני צדדים למטבע: מצד אחד — היכל יהדות ווהלין בגבעתיים, ישראל, עם הכתובת בעברית ובאנגלית: לזכר כמיליון יהודי ווהלין; אלף שנות יצירה; וכו', בצד השני יוטבע ציור של ספיראלה המתמשכת בלי קץ, מוארת בשל

אישים

נח עירוני

ראשית דרכו של שמואל רוזנהק
כמורה ומנהיג ציוני בוהלין

ללא שהיות את הבחור לעיירה, אסף מיד קבור צת הורים והציגו בפניהם. והבחור צעיר ויפהפה, לבוש ספק גימנוזיסט, ספק סטודנט, מדבר עברית או ספק יידיש, ספק גרמנית. מוצאו מגליציה (נדבורנה), שירת בצבא האוסטרי, נשבה

ראשית "התגלותו" של שמואל רוזנהק כמחנך ומנהיג היתה בעיירת הקטנה אלכסנדר-ריה; הבו ונכיר איפוא את הרקע, הינו, את העיירה.

שעה שח. נ. זק"ש ואלימלך בלאי, מיסדי "החדר המתוקן", עזבו את העיירה אלכסנדרה פסק "החדר" מלהתקיים. בעיית החינוך והקניית השכלה לילדים החריפה; שוב לא היינו רגילים לשיטת המלמדים וה"חדר" מן הספוס הישן, וחדשים שיבואו במקומם של שני האריות, בלאי זק"ש, לא נמצאו לנו. באין ברירה בשלחו ילדים בחלקם ל"חדרים" השונים ובחלקם לבתי ספר רוסיים.

לנו, לחבורת הורים צעירים, קשה היה להשלים עם כך. ביקשנו להקנות לילדינו חינוך עברי ולאומי ומאידך גיסא סירבנו לחזור אל "החדר" המסורתי הקופא על שמריו. אלא מפני שילדינו קטנים היו וצעירים לא הטרידתנו הר בעיה ביותר. בינתיים פרצה מלחמת העולם (1914) ושוב לא דאגנו לרוח אלא היאך להציל את נפשנו.

רבים עזבו את העיירה בלחץ המאורעות והנשארים, נתונים לדאגות יום יום לא נתנו דעתם כלל על עניני תורה והשכלה.

כך ירדה בעיית בית הספר מן הפרק. בשלהי 1917, כאשר רוסיה חתמה על הסכם שלום נפרד והאוכלוסיה התחילה כביכול "לנושם" ביתר חופשיות, נתכנסנו, מספר הורים צעירים, לדון בעתיד החינוך של ילדינו. החלטנו להקים מחדש מערכה כל שהיא של בית-אולפנא. כמובן כי רובנה היא המרכז, בו אפשר להודע על הנעשה בשטח זה.

וקרה המקרה ובזמן ביקורו ברובנה, של אחד מחברינו, יואל קיפר, אב לשלושה, שמע על בחור צעיר אקדמאי, המחפש משרת מורה בעיירה קטנה, מסיבות בטחוניות. יואל הביא

מנחם גלרטר, ח.נ. ביאליק, שמואל רוזנהק

ע"י הרוסים, ברח מן השבי והגיע, בדרך ש"הגיע, לרובנה.

הימים ימי חג הסוכות בשמחת תורה הזמנו אותו למגין הציוני ולאחר התפילה עלה הבחור ונשא נאום על התורה שבימים ההם, ההשכלה של הזמן החדש והתרבות הכללית. כל אלו כחוליות בשרשרת, והשרשרת כולה שזורה רב דבוקה באהבת ציון ובחלום הגאולה.

ידענו כי זה האיש המתאים לנו. ואכן, מיד באיסרו חג שכרנו בית, אספנו כמה תלמידים

הירשה לבחור „קהילות“ — שוב מנהל שמואל את הבחירות ודואג שהכל ייעשה כמקובל בעולם הגדול.

יחד עם פעולותיו הצבוריות השונות אינו מזניח שמואל את בית-הספר. אדרבא, הוא מגביר חילים ומחדש חידושים הרבה. הוא עורך בקביעות הצגות תיאטרון בעברית בהן משתתפים התלמידים, וכל תושבי העיירה, זקנים וצעירים, ממלאים את אולם ההצגות — להנאתם ולשמחתם.

בית הספר מתרחב ומונה כמעט את כל ילדי העיירה. שמואל מזמין מורים ומורות ובעזרתם הוא עורך מערכת שעורים, כיאה לבית-ספר מסודר ומושלם.

כל הסביבה מקנאה באלכסנדריה; לבית ספר זה, הליכותיו וסדריו יוצאים מוניטין בעיירות אשר מסביב ורבים הילדים מעיירות סמוכות הבאים לאלכסנדריה ללמוד בבית הספר.

ביזמתו עלו לארץ-ישראל החלוצים הראשונים מן העיירה; הוא מאושר לקרוא מכתביהם ולראות בכך חלק מחלום שהתגשם לעיניו. כאשר בית-הספר כבר היה מבוסס דיו, עזב שמואל את העיירה ועבר לגימנסיה „תרבות“ ברובנה, משם הוא עובר לורשה ומתמנה מנהל „תרבות“ בפולין. משתתף בקונגרסים הציוניים ושמם מתפרסם בפולין כולה.

אלא ששמואל אינו שוכח את אלכסנדריה ואינו מפסיק קשריו אתה, בכל הזדמנות שזדמנת לו הוא מבקר בעיירה ומרגיש בה כבן עיר לכל דבר והוא אמנם זוכה בכבוד, אהבה, ידידות והערצה מכל תושבי העיירה.

כל תלמידיו העריצוהו וראו בו גואל, לו ודאי חייבים רבים מהם את דבר היותם בן ישראל, כי הודות לו הם ספגו את רעיון הגאון לה והעפילו לעלות בטרם שואה.

בקונגרס הציוני האחרון שלפני פרוץ מלחמת העולם השנייה השתתף גם ידידנו שמואל רוזנהק, וכאשר פרצה המלחמה מיהר לורשה לאשתו ולבנו הפעוט. לורשה הוא מגיע ממש ברגעים האחרונים לפני שפרצו לתוכה גייסות היטלר, אך הוא מצליח לברוח יחד עם אשתו ובנו מורשה — ללודמיר, אל הורי אשתו. זמן מועט לאחר בואם לשם נכבש המקום ע"י הציבא האדום ושוב רצים שמואל ומשפחתו ו-

והכרזו על פתיחת בית-ספר, ב„ניצוחו“ של הבחור דגן.

בתחילה קשתה עליו המלאכה, ספרים לא היו, תכנית קבועה לא היתה והילדים טרם התרגלו למשטר וסדר של בית-ספר, אלא ששמואל מצא תושיה ועצה והתגבר על הקשיים, המשיך להורות ותוך זמן קצר הפכו הילדים מאושרים בבית ספרם ואוהבים את מורם ונהנים מתורתו ומדרך הוראתו.

והוא מורה לכל ומלמד הכל בעברית חיה. יידיש הם מלהזכיר. הוא מלמד תנ"ך, ספרות עברית, שירה וזמרה, התעמלות, חשבון וציור וכו'. כל אשר הוא עצמו יודע מבקש הוא להקנות לתלמידיו.

יום אחד, בפתאומיות מפתיעה פתח במבצע השכלה למבוגרים. כמעט מדי ערב היה מקיים הרצאות פתוחות על נושאים שונים ובמיוחד על נושאי הציונות. לימים הקים את ארגון „החלוץ“ באלכסנדריה ועורר התלהבותם של בעלי בתים וצעירים כאחד, עד אשר כמעט כולם ראו עין בעין: הנה ארץ-ישראל. באו בדברים עם בעלי-אחוזה שבסביבה וחכרו אצלו שטח קרקע לעיבוד חקלאי, רכשו שני סוסים, „צבי“ ו„נשר“, דברו אתם עברית, והחלו ב„הכשרת הקרקע וב„הכשרה“ לקראת עליה ארצה.

מראה מרהיב עין היה לראות את ה„זקנים“, ולא כל שכן את הצעירים, בעבודתם בשדה, בחריש — ובקציר, לשמוע שירתם העברית מלאת הכיסופים, להתחזקות אחרי תנועתיהם הזריזות, ידיהם המיובלות ופניהם שישזפו בשמש וברוח, ושוב לא היה צריך בדמיון רב כדי לראותם בעתיד הקרוב בשדות ארץ-ישראל ובמושבותיה.

שמואל מצא בעיירה את הסדן מוכן להלמות פטישו ותוך זמן קצר היתה העיירה כולה טבולה השכלה, תרבות וציונות.

ב־1918 תחת שלטון פטליורה, כאשר היה הכרח לשמור בלילות על העיירה מפני התנפלויות של כנופיות מכנופיות שונות, היה זה שמואל שאירגן את השמירה, דאג לאמצעים והיה ראשון לשמירה ולסכנות, וכאשר פטליורה

חדשים לרבים מאתנו והוא אשר הפיח בהם את השאיפה לשחרור, לחופש ולבנין עתיד יותר נאה.

אכן, חייבים אנו תודה לשמואל רוזנהק, אך היה זה הוא שפסק פסקון על עצמו ועלינו: „זרעתי על אדמה פוריה ולכן זכיתי ליבול ברכה“.

הפעם לוילנה ומשם הלאה ואחרי ריצה מבוהלת על פני ערים וארצות במשך שנה שלמה הוא מגיע סוף סוף לארץ-ישראל.

אנשי העיירה הווהלינית חייבים תודה ל-שמואל רוזנהק, אותו בחור צעיר שבא מאי-שם ועיצב דמות דור שלם בעיירה והשפיע רבות על כל תושביה. הוא אשר קרע לרווחה אופקים

מחנך, מנהיג, אדם

מרדכי בונה

הרוסים נלקח גדודו בשבי. הוא חיפש לו דרך להתחמק מהשבי והצליח. ובשנת 1916 הגיע לעיירה אלכסנדריה שלייד רובנה, באמצעות אריה אבטיחי ז"ל. אנשי העיירה ראו בו אישיות מקסימה, אילן שכדאי להיתלות בו. ואכן, הוא היה זה שייסד ואירגן וניהל את בית הספר העברי של העיירה, וכמובן, גם הורה בו. בשנים שלאחר מכן עבר לרובנה והורה לצידו של מר משה נחשון (קיפר) — מנהל הגמנסיה תרבות בעיר.

יליד נדבורנה שבגליציה חונך וגודל בבית יהודי שרשי, נאמו למסורת. אביו ר' דוד, מיקירי העיר, תלמיד חכם שומר מצוות, אולם לא אדוק בקנאות, היה מייסדי בית הספר הראשון בעיירה, דאג לחנך את ילדיו גם בהשכלה כללית וכך למד שמואל רוזנהק — נוסף ללימודי קודש, גם לימודי חול. לאחר שגמר את חוק לימודיו בגימנסיה הוא למד ספרות ופילוסופיה באוניברסיטת צ'רנוביץ, אשר לפני מלחמת העולם הראשונה היתה תחת שלטונה של אוסטרו-אונגריה. אחרי כן, בי-אוניברסיטה בווינה. לא הספיק לסיים את לימודיו ופרצה מלחמת העולם הראשונה. בצבא שירת בדרגת קצין.

רוזנהק פעל גם בורשה והיה שם מעסקני החינוך והתרבות והציונות ומראשי המדברים. כתב מאמרים והשתתף בוועידות ובכינוסים והיה למתווה דרך ולמשפיע עליהם. עם ראשית השראה בשנת 1940, הצליח להימלט מפולין, עלה ארצה והמשיך בהוראה. אף כאן התחבב על ציבור המורים וקהל התלמידים, שכן יפה נפש ואציל רוח היה כל הימים. איש-רעים וישר-דרך.

שמואל רוזנהק איקלע למדינת ווהלין בעצם ימי הסערות והזעזועים שפקדו את יבשת אירופה — „עת המו גויים רעשו ממלכות“ והיה עד לשינויים ולתמורות שחלו ביבשת זו במוט ארצות וממלכות ובפרוץ עמים כבלי שעבוד — דרוכים, כביכול, לחיי חופש ודרור. מחנות מחנות של טובי הנוער היהודי מסנוורים מברק זהרם של חזיונות השוא של מהפכות סרק ומוקסמים מקולות נביאי השקר שלהן, ובינתיים גואים גלי שנאה ונחשולי פרעות אימים מציפים את ישובי היהודים — — —

גא, זקוף קומה בעל הדרת פנים וסברו נאה, התהלך בקרבנו. תמהוני, לא יוציא מפיו אף מלה לוועזית. לוועזית — אף אידיש במשמע! והיה דבורו עברי. מבין השומע דיבורו — אינו מבין — אין זה מענינו. יהודי, לא-יהודי, אין בכך משום שינוי. יש בכך משום הפרעה במהלך חייו התקינים? — ביחוד כשהוא מטפל בקניות וכשהוא נושא ונותן עם לא יהודים, ובמקרים שאין „מתרגמים“ מצויים — הוא לא ישנה מהטבע שלו. בדיבור העברי הוא ראה בניין אב למהפכה היהודית. לזקיפות הקומה של היהודי. לתחייתו ולתקומתו השלמה. כלל זה הוא נקט ועל זה הוא נלחם משנת 1917 ואילך, בעיר ווהלינית, בתוך ישוב מגוון שמיעוטו נוצר ורובו אנשי בית הכנסת בעלי-בתים, סוחרים, בתוכם אינטלקטואלים מעטים, מתבוללים ובכלל — אדישים לרעיונות ולתנועות.

מי הוא התמהוני הלזה והיאך התגלגל לכאן? לתוך מדינת ווהלין?

— הוא היה קצין בצבא אוסטרו-אונגריה. במלחמת העולם הראשונה, באחד הקרבות עם

טנייה, רעיתי

ליאו צ'קוור

ולמדה בבי"ס תיכון רוסי, נתקבלה כתלמי-דה, לאחר שעמדה יפה בבחינות-כניסה, בביה"ס לדראמה ותיאטרון ע"ש סטניסלאווסקי בקייב. עם הזמן החלה להופיע על בימות תיאטרון ברוסית וגם בידיש וכבר בגיל עשרים נת-פרסמה כשחקנית כשרונית ונדרשת. בקייב התגוררה בביתו של המשורר היידישאי הידוע דוד הופשטיין, בו רכשה וספגה את התרבות האידית, אהבה לעמך ישראל, וזיקה לספרות ואמנות המשחק הכללית. ואכן היא גם החלה

בשעות הקטנות של הלילה, אור ליום שבעה בנובמבר 1969 נרצחה במהלומות גרון רעייתי טנייה בידי רוצח שחדר לביתנו דרך חלון במטבח. הרצח זיעזע לא רק את תושבי נתניה עירנו, ידידינו וכן רבים אחרים בישראל, אלא גם פרטים וארגונים בארצות-הברית, שהכירו את טנייה צ'קוור כאישיות ועסקנית ציונית פעילה.

כיום, חדשים ספורים בלבד לאחר הירצחה, כאילו מתי מוטל לפני, ואם לדייק: כאילו

טנייה וליאו צ'קוור במסיבה לכבודם

בכתיבת פרשנות-הצגות וביקורות-תיאטרון בכתבי-עת שונים.

בשלהי מלחמת העולם השניה סופחה למטה הכללי של גנרל ז'וקוב בברלין כמתורגמנית מגרמנית לרוסית.

בקרב הצבא הרוסי החלו אז לנשב רוחות אנטישמיות, לא נעמוד כאן על הסיבות לכך. אפשר שהיה כאן רמז מגבוה. הרוחות הרעות שהביאה לבסוף את סטאלין עד לפרשת הרופ-איש היהודים, הידועה לשמצה. גל זה של אנ-

עדיין היא חיה במחיצתי, נושמת באויר, בו אני נושם והבית מלא קול קריאתה האמנותית וסתם שיחתה-דיבורה-צחוקה.

ואף-על-פי-כן מרגיש אני מעין דחף וצורך פנימי לספר עליה קצת ולו במלים פשוטות בלבד, כפי שהיא אמנם אהבה.

בצעירותה, לאחר שגמרה בית-ספר יסודי בידיש ורוסית בעיירה ווהלינית שבבריה"מ

מילגות לאוניברסיטה היה התנאי: 50% לסטודנטים מעדות המזרח.

אולם רוב זמנה ומרצה היו נתונים לעזרה לעולים חדשים. היא קשרה קשרים עם משפחות עולים ועזרה להם ככל שיכלה: בבעיות שיכון, עבודה, לימודי-השתלמות וכמובן, כדרכה בקר-דש, לאו דווקא במתן עצות גרידא...

באיגוד העולמי של יהודי ווהלין, בישראל ובארה"ב, לא נפקד, כמובן, גם מקומה של טניה. זכרונות מימי ילדותה עוררו בקרבה ביתר שאת אהבה ליהודי ווהלין שהומתו בשואה. היא היתה בין הראשונים שהצביעה בעד הקמת "היכל ווהלין" ועודדה את חברי הנהלת האיגוד בישראל ובארה"ב "לגשת למלאכה". עודדה בדברים, במעשים, בכסף. עודדה בקריאתה האמנותית באסיפות ומסיבות, מספרות השואה. עודדה בהמשך הוצאת "הילקוט" בעברית וביידיש: עזרה בעבודות מערכת, בהפצת הילקוט, בהנהלת החשבונות והכספים ולבסוף כמשתתפת קבועה. היה בתכניתה לכתוב מחזור מאמרים ודברי ספרות מחיי היהודים בווהלין כפי שהיא הכירה אותם ועל חיים שהיא לא הכירה. לשם כך עשתה הכנות ללמוד ולחקור את תולדות יהודי ווהלין בתקופות שונות.

אך הגורל רצה אחרת והיא נלקחה מאתנו בפתאום, באכזריות. היא נלקחה מאתנו ב"מהלומת גרון, בלילה בו הבאתי לה מה"איגוד" את החוברת החדשה של "ילקוט ווהלין" שהופיע באותו יום. בחוברת זו נתפרסם מאמרה שהיה מוקדש למלאות חמשים שנה לפרעות ביהודי אוקראינה. במאמרה היא סיפרה בין היתר על כל בני משפחתי שנהרגו בפרעות ההן בעיירת מולדתי צ'ודנב-וולניסק בידי רוצחים אוקראינים, במגלים ובגרזנים...

טישמיז — לאחר השואה האיומה על יהודי אירופה — עורר בלבה של טניה, כבקרבה הרבה יהודים רוסיים אחרים, רגשות עזים של גאווה לאומית. היא החליטה לברוח. תוך סיכון חייה הסתננה אל האיגוד האמריקאי בברלין ושלוש שנים תמימות שהתה במחנה פליטים יהודיים. ב-1949 הגיעה לארה"ב, אל קרובי-משפחה, בעזרת המגבית היהודית המאוחדת.

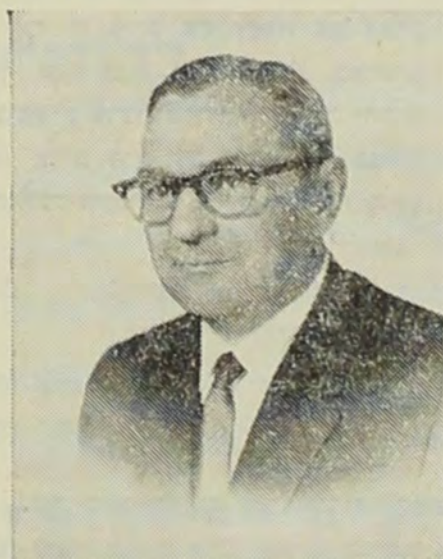
במגבית העריכו את כשרונותיה כמתרימה, מארגנת ונואמת. היא ידעה בדבריה לחמם את הלבבות היהודיים. אני הייתי מבין פעילי המגבית והכרתיה במסיבות אלו. והיא הרי היתה בת עיר מולדת, צ'ודנב ווהלין.

המשכנו, כמובן, לפעול למען הארגונים שסייעו לישראל גם לאחר נשואינו. פעילותנו המשותפת למען אידיאל משותף השרתה גם הרמוניה בינינו. וכה, עד שהחלטנו, ב-1960, לאחר שבאנו לתור את הארץ הנכספת ולר-אותה — להשתקע בה.

טניה ויתרה על חלומה לחזור אל קרשי הבמה כשחקנית אך חיבתה לתיאטרון ולאמנות לא פגה. היא עמדה על הצורך של תיאטרונים לילדים בארץ והחלה לפעול בכיוון זה. ואכן, עד היום יש בארץ שדה פעולה רחב בשטח זה, אולם היו לנו רעיונות משלנו: לימודי תיאטרון, ותיאטרון הבא מקרב התלמידים עצמם בתוך כותלי בית-הספר. התחלנו איפוא לפעול, בשיתוף פעולה עם עיריות לוד ונתניה.

ורעיון גורר רעיון. התחלנו לחלק מילגות לתלמידים וסטודנטים נצרכים. ביחוד להשכילתם של בני עדות המזרח. ב-1967 ייסדנו קרן-מילגות בת חמשים אלף דולר. תמיד, כששלחנו

ד"ר יעקב חסיס

בארץ מתבקשים בזה להמציא לנו, או למשפחה, בכתב — את הידוע להם על אודותיו, לשם הוצאת חוברת לזכרו. ידידיו וכן בני משפחתו ירכזו את כל החומר על חייו ופעלו של האיש, החוקר — הידיד הגדול. אליהו מנדל

במותו, בגיל 61, שיכלה המשפחה הקובלאית את אחד מטובי בניה. עיקר עיסוקו כרופא היה קר השחפת ובתחום זה יצאו לו מוניטין בארץ ובעולם. היה מנהל אגף זה במשרד הבריאות, היועץ הרפואי באגף השיקום של משרד הבטחון וחבר הוועדה הרפואית העליונה לחוק נכי המלחמה בנאצים. היה פעיל בוועד איגוד יוצאי קובל ותמיד היה מוכן לבוא לכל קריאה. שש תמיד לעזור לחבריו החולים שלא על מנת לקבל פרס.

„ידידי ורעי“ היה תמיד פונה אלינו, „קורה חו“ש משה, אנא פנו אלי, למענכם אעשה כל שביכולתי“. ואכן, תמיד היה מטה אוזן קשבת, מיעץ ועוזר. דבריו נשמעו תמיד בנחת, מלווים בחיכוך הלבבי-אבהי. התיחס לכולנו כאב ואח. וכזה נזכרו תמיד. ישמש הדבר תנחומים לבני משפחתו ול- ידידיו ומעריציו הרבים.

ידידיו ומכריו, כל יוצאי קובל שהכירוהו מצעיר רותו ומנעוריו, וכן כל אלה שעקבו אחריו בעבודתו

חגי בן-דוד

לפני שנה הלך לעולמו אחד מטובי בניה של יהדות ווהלין, חגי בן-דוד (פרלמוטר) ז"ל.

נולד ב-1912 בטרונברוד, בן-זקונים להרב ר' משה פרלמוטר, אב לשבעה בנים. כולם למדו תורה מפי אביהם המופלג בתורה ולכולם יצא שם בעיר, כחריפים-ובקיאים. האחים פרלמוטר היו אלה שה- מיצו את ידיעת השפה העברית בעיירה ובסביבה בשנות העשרים ולפני כן.

ישראל הבכור היה אחרי כן מורה לעברית ועתונאי מוכשר במזריץ'-פודולסק; זלמן — מורה בבראזיל; יעקב — רב בבאלימור; חגי נסחף בורם „החלוק“ ולמרות גילו הצעיר היה מאנשיו הבול- טים בפולין, מיסד קיבוצי הכשרה ובין הנואמים הבולטים בוועידות.

עלה ארצה ב-1933 ועד מהרה השתלב במוסדות ההסתדרות העובדים הכללית ובעסקנות הציבורית

עם קום המדינה ביקר שלוש פעמים בארץ, בזו אחר זו. נפגש עם חבריו לשעבר שבינתיים היו למנהיגים, ביקש לשוב ולהשתקע בארץ ואולם מסיבות כלכליות ואחרות נבצר ממנו הדבר.

השאר אחריו אשה ושני בנים בעלי השכלה גבוהה. אחד מהם עלה והשתקע בארץ וזוה מילא גם את רצון אביו הדגול.

אליעזר ברקאי

והמפלגתית. היה מחשובי המזכירים בהסתדרות בחיפה. נשא לאשה עלמה אמריקאית ששהתה בחיפה, נסעו יחד לטיול קצר בארה"ב — ולתדהמת חבריו וידידיו נשארו שניהם שם.

אולם חגו לא ניתק את קשריו עם הארץ. שפת אמם של שני בניו שנולדו לו בארה"ב היתה עברית. בינתיים פרצה מלחה"ע השנייה וחלומו לחזור ארצה, גז. אולם הוא היה פעיל שם כציוני וביתו היה פתוח לכל השליחים מטעם המדינה בדרך.

סוניה בוקימר

ילידת לוצק. בימי ילדותה עקרו הוריה לאוסטראה. לאחר גמר לימודיה שם היתה פעילה בחוגים הציונים-סוציאליסטיים בעיר וגמנתה עם החברים המתבלטים ב"דרור".

שוב העתיקו הוריה מקום מגוריהם. הפעם לסארני. שם היא עבדה כמנהלת חשבונות. הורע מצבם הכלכלי של הוריה — והיא תמכה בהם.

כציונית, היה ראש שאיפותיה לעלות ארצה. ואכן, לאחר מאמצים רבים הצליחה להגשים חלומה זה. את כל כספי חסכוניותה השאירה להוריה, מבלי שהם ידעו על כך.

ולמעשה. ביחוד העריכו אותה בחוגי הסוחרים, לקורחות ה"שוק".

קרן אור בחייה העצובים היתה עלייתם של אחותה וגיסה ד"ר צווימאן ומשפחתם מבריה"מ. שנים רבות חלמה על בואם ארצה ולא נלאה לעשות לשם כך. ושוב: כל חסכוניותה היו קודש לביסוס מצבם הכלכלי בארץ.

כואב הלב על סוניה הטובה, הנאמנה, הנפשה היקרה שבמשפחה, שהלכה מאתנו.

אירה

בארץ נישאה למוניה בוקימר ז"ל וכל ימיה עבדה כמנהלת חשבונות וגזברית ב"שוק הקלאי".

בכל יום שלישי בשבוע יכולנו לראות את סוניה עולה לקבר בעלה וקברות שני אחיו (שלושה קברים בשורה אחת) ומשקה את הפרחים עליהם...

היה לה זכרון פנומנאלי. זכרה בעל-פה תאריכי לידות, חתונות וכו' של כל ידידיה ומכריה. ומי לא השתייך לחוג שלה? מנהלי המפעל, הפקידים, העובדים, הסבלים, הלקוחות. לעולם לא נעדרה מחגיגה משפחתית של אף אחד מהם ועזרה להלכה

בארגונים

אברהם גל

**תודעת השואה
בבתי-ספר**

ביום המתלויים לעבודת קודש זו, הנה דוגמא אחת ממאות:

מספרת יהודית מוסקביטובסקי, כיתה ח"ב מבי"ס א.ד. גורדון בהרצליה:

כנערה בת 14, ילידת הארץ, קשתה עלי תמיד קליטת תודעת השואה. בקיראי את ספרות השואה, ספרות המשקפת רק חלק זעיר מאד מאותה הטרגדיה האיומה שהתחור ללה באמצע המאה העשרים על יהדות אירופה והאסון המחריד אשר פקד שליש עמנו, זועזעתי עמוקות.

אך כאן בערב זכרון זה, קניתי לי את עולמי בהתעורר בי תחושת השואה בשעה אחת בלבד.

בווהלין חרבו 160 קהילות. למחציתן ארגוני נים פעילים בישראל. ההנצחה על ידי בתי-הספר תיעשה אם ועדי הארגונים ופעיליהם, יגלו יזמה. עתה „כשהיכל יהדות ווהלין" פותח שעריה, בפני מי הוא פותח? הווה אומר בפני נושאי דגל הזכירה. ואם יש את נפשנו שתדור הצעיר ישא את דגל הזכירה, עלינו לקרבו ולהכניסו בסוד קהילות שחרבו.

לא די בדפי הנצחה. לא די בלוחות שיש, חורשות זכרון וספריות לזכרם. בכל אלה לא סגי אם לא ניטע בלב הדור הצעיר ההכרה והידיעה, כי מה שאבד לנו בשואה עצם מעצמם ובשר מבשרם, ואלמלא השואה היו יחד עמנו בונים כאן את מדינת ישראל לעם ישראל.

בט"ו באייר השנה יתקיים כנס ארגוני בתי-הספר שכבר הנציחו קהילות, ב"יד ושם", ירושלים. מן הראוי, שארגוני קהילות ווהלין ביש-ראל, אשר טרם התקשרו עם בתי-ספר — יעשו זאת מיד.

תודעת השואה בקרב הדור הצעיר, שתי תקופות לה: עד משפטו של הצורר אייכמן והתקופה שלאחריו.

עד למשפט אייכמן, 20% מבתי ספר ממלכתיים ו-50% מבתי ספר ממלכתיים-דתיים לא ציינו את יום השואה. — ככל שהתרחקנו מתקופת השואה נעשו פעולות פחות ופחות. — המעטים שעשו, קיימו פורמליות בטקסים, אזכרות ותו לא.

יותר ויותר מתייחסים במוסדות החינוך ל-שתי תופעות היסוד שבדורנו לתקומה ולשואה כנושאים המהווים מקשה אחת.

הדור הצעיר נטה לראות בשואה עם מושפל שהלך כצאן לטבח, שלא הגיב בכבוד ולא נלחם. נוצר מין רגש בושה. משפט אייכמן שימש גורם קטליזטורי, אשר טלטל את כל הציבור ובמיוחד את הדור הצעיר ונטע בו תודעה חדשה של השואה.

במחצית השניה של שנות הששים נוסף גורם חדש, ההנצחה, שנתן לחינוך כלי רב-עוצמה. עדים לכך מאות בתי הספר שצועדים בנתיב זה בחפשמ דרך להביא את השואה לדור הצעיר.

להנציח קהילה שחרבה בשואה — הכיצד?

שתי דרכים לכך. האחת: להעביר לדורות הבאים את הידיעות: מתי קמה הקהילה, מה נעשה בה, מי ואיך חיו בה, מה היתה דרך חייהם והתפתחותם. והשניה: להחדיר את רוחן של הקהילות בהכרתו של הדור הצעיר.

מספר הקהילות הווהליניות המונצחות 25. בתי הספר מקיימים קשרים ישירים עם ארגוני הקהילות, לומדים את עברן ונותנים לזה בטוי בעלוניהם ובחברות זכרון. המדפדף בהם נוכח בהמיית הלב הנרגשת ובתום העולה מן הכתר

הנצחת קהילת קובל ע"י ביה"ס „הקליר“, ת"א

שרכשו להם „קושנים“ על אדמות בארץ-ישראל וכבר אז היו חלוצים-עולים.

בין התלמידים היה נכד למשפחת קדיץ הקובל-לאית. בגמר השיחה הוא פנה אלי וביקש לשמוע פרטים על בני משפחתו בעיר. גם תלמידים אחרים, בנים ליוצאי-רוסיה, התענינו ושאלו על ערים ועיי-רות בוהלין, מהן עלו הוריהם ארצה.

מספר תלמידים ותלמידות, בכו, לצערי, לשמע גורלם הטרגי של יהודי העיר, לשמע תוצאות משפט הנאצים בגרמניה לאחר הנצחון על ההיטלר-ריוס ועל גורל הניצולים שהשתתפו במשפט.

אין ספק בלבי, שמנהל ביה"ס והמורה המרכזת פעולה זו עוד יאירו ויעמיקו הנושא כהנה וכהנה.

טוביה וייסברוט

מנהל ביה"ס „הקליר“, מר משה נאמן, בן עירנו, יזם את הנצחת הקהילה ע"י כיתות ז-ה של ביה"ס. נתפנית, ברצון רב, לספר לתלמידים על תולדות העיר, והישוב היהודי בה במשך מאות בשנים ועד לתקופה שלאחר השואה. כשעתיים רצופות ישבו התלמידים והקשיבו בענין. דומה שהרגשתי ממש את החוט המקשר ביננו. שאלותיהם היו עניניות ומענינות. קבענו פגישה שניה, בת שעתיים אף היא ושאלותיהם היו הפעם מקיפות יותר, כנראה מוכנות בקפדנות מראש: על הרכב האוכלוסייה, יחסי שכנים עם הנוצרים, על התנועה הציונית ותנועות הנוער, על החינוך העברי בעיר וכן אם היתה קיימת שם תנועת הובבי ציון עוד לפני קום התנועה הציונית. התלמידים התרשמו מהעובדה ש-עוד לפני מלחמת העולם הראשונה היו יהודים בעיר

חנוכת חדר האשט בהיכל

העיר שם מר שלמה טוכלר, הגדבן מר יוסף מייזר ורעייתו, סגן היו"ר של הפדרציה של יוצאי ווהלין בארה"ב מר מאיר טובלין ורעייתו, חברי הנשיאות

כנס יוצאי האשט ב„היכל“. ביום 25 במרץ ש.ז. התכנסו יוצאי האשט בישראל, בהש-תתפותם של אורחים מארה"ב, יו"ר ארגון בני-

בחנוכת חדר האשט: מופע תלמידים במסכת מתוך „האשט“.

גמ"ח, קרן-המילגות, קרן הסעד וכן של ראשי הקהילה של האשט שנספו בשואה ומפת העיירה בליווי הסברים.

תלמידי כיתה ח' של ביה"ס „מרחבים" בפרדס חנה שאימץ את הקהילה הופיעו במסכת מיוחדת על העיירה, מיוסדת על שירים וקריאה מספר הזכרון להאשט. חולקו מילגות ל-17 תלמידי תיכון וסטודנטים בסכום כללי של 6,200 ל"י.

בהפסקה הסבו האורחים ליד שולחנות ערוכים ובהמשך הכנס נבחרו ועד חדש, ועדת ביקורת, ועדת קרן המילגות. המסיבה כולה צולמה והוסרטה.

זאב אפטר

והנהגלה של האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין בישראל, יו"ר האיגוד העולמי עו"ד ז. רוזובסקי, עורך „ילקוט ווהלין" מר נ. ליבנה ואחרים. כן היו נוכחים הרבה בני נוער.

הכנס, שהתקיים באולם ע"ש אריה אבטיחי ז"ל, כלל תכנית מיוחדת לרגל חנוכת החדר לזכר קהילת האשט.

בטקס הפתיחה השתתפו זקני הארגון, ראשי הוועד, חברי ועדת הביקורת וכן בני העיר, מניצולי השואה. החדר עוצב בצניעות ופשטות, המזכירות את האווירה ששררה בהאשט. מקשטות את הקירות תמונות האישים שעל-שםם נקראות הקרנות:

חנוכת חדר אוסטררה בהיכל

חולקו ל-32 תלמידים שכתבו על נושאי אוסטררה והשואה.

ביום שושן-פורים התקיים ב„היכל" טקס חנוכת חדר הזכרון ע"ש קהילת אוסטררה ופגישת רעים של בני העיר. ניהלו את הערב יו"ר הארגון, כותב טורים אלה; מר פסח ברכמן מוותיקי הפעילים בארגון והגב' שרה גולשן. ליד שולחנות ערוכים

בארגון עולי אוסטררה. את קהילת אוסט-

ראה אימצו עד כה 2 בתי-ספר יסודיים — „עליות" ברמת-גן ו„אורנים" ברמת-השרון. בתמיכת הארגון הוציאו בתי-הספר חיבורות בעלות-ירמה לזכר הקהילה. בכתיבת והוצאת החיבורות עסקו, בעיקר, התלמידים עצמם. פעם בשנה מתקיים בבתי-ספר

בחנוכת חדר אוסטררה: קבוצת ריעים מתבוננת לשיחה.

הנעימו החזן מר שמואל גוטמן והזמרת גב' מרים רובינשטיין מעולי אוסטררה. בין האורחים הרבים היו גם חברי נשיאות ונהגלת האיגוד של יוצאי ווהלין, חברי מערכת „ילקוט ווהלין" ועוד.

ח. פ.

אלה יום לימודים מיוחד על קהילת אוסטררה, בו מרצים לפני התלמידים מורים ואנשי העיר על הקהילה המפורסמת ששימשה במשך שנים ודורות מרכז לתורה ויהדות לכל חבל ווהלין, ובדור האחרון גם מרכז לפעילות ציונית ענפה. פרסים

באיגוד העולמי של יוצאי ווהלין

נשיאות, הוכן תקנון של האגודה למען "היכל יהדות ווהלין". אחרי קבלת הסכמתה של הנהלת הפדרציה בארה"ב, הוחל בטיפול במוסדות הממשלה, למען אישורו החוקי והסופי של התקנון.

על בעיות יחסינו עם הנהלת הפדרציה הווהלינית בארה"ב והתקנון של האגודה החדשה, דנה הנשיא אות בישיבתה האחרונה מיום 12.3.70, עם מר מאיר טובלין, סגן יו"ר הפדרציה הווהלינית בארה"ב, השהה עתה בארץ.

אזכרות

במלאות שלושים למותה הטראגי של חברת ועדת התרבות וועדת הילקוט ח' טניה צ'קור ז"ל, קויים ערב לזכרה מטעם הנהלת האיגוד העולמי ב"היכל" ביום ה' בטבת תש"ל (14.12.69). קויים לדמותה העלו יו"ר האיגוד עו"ד ז. רוזובסקי, חבר הנשיאות מר זאב אפטר, עורך הילקוט מר נ. ליבנה, מר אקדי תימור וקרובי משפחתה.

אל מלא רחמים ופרקי תהילים נאמרו ע"י החזן הראשי לצה"ל, רס"ר כרמלי. חוברת מיוחדת לזכרה ודמותה של טניה צ'קור ז"ל תופיע ליום השנה להירצחה.

ביום א' ז' אדר ב' 15.3.70, ערכה הנהלת האיגוד אזכרה ליום השנה הראשון למותו של צבי ברגר ז"ל יו"ר הראשון של האיגוד העולמי של יוצאי ווהלין. קויים לדמותו העלו מטעם האיגוד עו"ד ז. רוזובסקי, יו"ר האיגוד, נציג האוניברסיטה העברית בת"א, מר מ. שטרנהוף, מר זאב אפטר ומר גועם זכאי.

ח. פינקל

פעולות האיגוד במחצית השניה של 1969 עמדו בסימן גיוס מוגבר של אמצעים כספיים למען סיום בניית "היכל יהדות ווהלין". הודקו הקשרים האישיים ובאמצעות מכתבים עם ארגונים ואנשי ווהלין בארץ ובחור"ל. חליפת מכתבים התנהלה במיוחד עם ארגוני ווהלין בארגנטינה, בראזיל, קנדה, ארה"ב ועוד. קשר זה הביא לקירוב הלבבות והערכת מפעל לנו וסייע לא במעט לקירוב הארגונים אלינו. ועדות הכספים וההנצחה התארגנו לפעולה נמרצת ומתוכננת למען גיוס אמצעים כספיים לסיום שלב ב' של ההיכל. לשם כך קויים לוח זמנים מדויק בשביל פגישות עם ועדי הארגונים בישראל, שהתחייבו בתשלומים נוספים.

בעקבות הפעילות הנמרצת הצטרפו לאיגוד ארגוני ווהלין חדשים שלא היו מסונפים לאיגוד ושהתחייבו לפעול בין יוצאי קהילותיהם בארץ למען ה"היכל" והנצחת קהילותיהם ע"י דפי הנצחה ושל"טים מתאימים. בין היתר יש לציין במיוחד ארגון יוצאי דומברוביצה בראשותו של מזכיר הארגון גון מר ישעיהו שיו, ארגון יוצאי הורושיקי בראשותו של מר שמיר, ארגון יוצאי ברמיל בראשותו של מר הרצברג.

מן הנכון יהיה לציין כאן פעילותה המסורה של חברת ההנהלה, הגב' צילה פליישר בגיוס כספים, ושל מר משה ליפשיץ, איש לובומיל, על רישום שאלוני הנצחה לדפי הנצחה אמנותיים ע"י סופרי סת"ם.

ועדת הבניה בראשותם של זאב אפטר וחיים חזנואלד דואגת לסידור קיר התורמים בכניסה להיכל, ולשלטי הזכרון בקומה ב' של ההיכל סמוך לאולם ההתייחדות.

ועדת ילקוט ווהלין מקיימת פגישות חברים פעילים בהן דנים על שיפורים בהוצאת החוברת. בישיבה משותפת עם חברי הנשיאות דנו על המשך הוצאת הרבעון.

ועדת התרבות הכינה תכניות פעולה. בישיבה המשותפת עם הנשיאות סוכם להקציב סכום מסויים לכיסוי ההוצאות הכרוכות בפעילות הועדה. אחרי דיונים ממושכים בישיבות ההנהלה וה-

הופיע, בהוצאת "תרבות וחינוך"

במעלה ההר

ספרו של חיים דן, איש ווהלין, חבר קיבוץ עינת על מורים, אישים, רעים. ספר מסות על ב. כצלסון, י. טבנקין, ד. בן-גוריון, ש. יבנאלי, צבי שץ, מ. שניר, אנצו סירני, נ. סירקין, י. לשצנינסקי. פרקי הספר: יגון נוהר; מקרוב ומרחוק; חופי הפלא.

צינקל בע"מ

יצרני צנורות מתכת קלים ומטלטלים להשקאה והמטרה

1. צנורות השקייה מאלומיניום $4\frac{1}{2}$ " עד 14 " ובאורך עד 18 מטר.
2. מסגרות בנין מאלומיניום, חלונות, דלתות, מחיצות וחזיתות.
3. פרופילים מאלומיניום לתעשיה וארכיטקטורה.
4. פחי אלומיניום שטוחים וסרטים גלולים.
5. צנורות ברזל מגולבנים, מוברגים, ושחורים $\frac{1}{2}$ " עד 2 ".

משרד טכני: תל-אביב, רחוב העליה 33, טלפון 824790, 822048
המפעל וההנהלה: אזור התעשיה החדש פתח-תקוה, טלפון 913355-4-3-2-1

בהיכל יהדות ווהלין

אשר בגבעתיים, ישראל

מתכונות והולכת הירושה התרבותית-רוחנית של אבותינו לכל אורך תקופת חייהם על אדמת ווהלין. הפעולה בעלת חשיבות ראשונית, כל עוד בחיים הדור שהיה עד לשואה, היא

הנצחת שמותיהם של כל קדושינו וגיבורינו
בווהלין שנפלו ונרצחו בידי הגרמנים ועוזריהם.

בדפי הנצחה

אשר יישמרו באולם ההתיחדות שבהיכל.

חובה מוסרית, חובה קדושה מוטלת עלינו לזכור ולא לשכוח שמו של אף יהודי אחד שנרצח.

תן יד לכך בהמצאת רשימת קרוביך, ידידיך, שכניך וכו' ככל שתעלה בזכרוןך, ואנו נדאג ששמותיהם ייכללו ב"דפי ההנצחה". התפנה מכל עיסוק אחר והמצא לנו בהקדם רשימת נרצחים. אנא, המצא לנו גם ספרים, חוברות, עתונים, צילומים, מכתבים וכו', שיש בהם משום חומר תעודי לשואה.

האיגוד העולמי של יהודי ווהלין /
ועדת ההנצחה; ועדת התרבות